Journal of
تحقیقات مالی اسلامی
Islamic Finance Research

An Examination of Juristic Perspectives and an Explication of the Nature of Money in Light of Iran's Monetary and Banking System

Sayyed Nima Norouzi* | Erfan Mousazadeh | Azizullah Fahimi

Stable URL: https://doi.org/10.30497/ifr.2026.249052.1995

بررسی دیدگاه‌های فقهی و تبیین ماهیت پول با سازوکار نظام پولی و بانکی ایران

سید نیما نوروزی* | عرفان موسی‌زاده | عزیزالله فهیمی

پیوند دائمی: https://doi.org/10.30497/ifr.2026.249052.1995

Copyright 2025 The Author(s).
Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.
This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and not modified. *Islamic Finance Researches* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Print ISSN: 2551-8290
Online ISSN: 2588-6584

Islamic Finance Research

Vol. 15 | Isuue 3 | Serial 37 | Spring 2026 | Pages 519 – 552
Research Paper | Received: 2025/10/05 | Accepted: 2026/05/30

10.30497/ifr.2026.249052.1995

An Examination of Juristic Perspectives and an Explication of the Nature of Money in Light of Iran's Monetary and Banking System

Sayyed Nima Norouzi: Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Private Law, Faculty of Sciences and Education, Al-Mustafa Al-Alamieh University, Qom, Iran (Corresponding Author).
n.norouzi9837@iau.ir | 0000-0002-6475-507X

Erfan Mousazadeh: M.A. student, Department of Law and Judicial Sciences, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran.
e_mousazade@ujsas.ac.ir | 0009-0008-1428-8654

Azizullah Fahimi: Associate Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.
m.m.azizollahi@qom.ac. ir | 0009-0004-3670-5616

Abstract

1. Introduction and Objective

The transformation of money from commodity forms to credit-based systems has created unprecedented challenges in Islamic commercial jurisprudence and contemporary banking. Money today serves as the central pillar of financial obligations, liability determination, and economic regulation, making a precise understanding of its juristic nature essential for deriving correct rulings on loans, usury (riba), liability, and compensation for depreciation. The divergence among juristic views regarding purchasing power versus nominal value indicates significant subject-matter ambiguity requiring systematic resolution.

The primary problem this research addresses is the determination of the juristic nature of credit money used in Iran's banking system and the presentation of a coherent theory compatible with both jurisprudential foundations and the country's legal structure. This issue carries particular importance in matters such as inflation, monetary debts, late payment damages, and banking obligations, as the conception of money's nature directly influences rulings on liability, loans, usury, and value depreciation compensation.

The study seeks to answer three fundamental questions: What is the juristic nature of credit money? Can existing theories such as purchasing power or nominal value adequately explain it? And which theory demonstrates greater compatibility with Iran's banking system? The research aims to clarify the juristic nature of credit money and formulate a coherent theory compatible with Islamic banking

principles. Its innovation lies in distinguishing between "property" (māl) and "property value" (māliyyah), resolving the confusion between fungible (mithlī) and non-fungible (qīmī) classifications, and presenting a juristically applicable framework.

The historical evolution of money and its departure from metallic currency necessitates a subject-matter reexamination of traditional rulings. While previous research has addressed various aspects of monetary nature—including the design of Islamic monetary systems, the fungibility of money based on nominal value, and the distinction between credit, property value, and property reality—a comprehensive theoretical formulation integrating juristic principles, subject-matter analysis, and Iran's legal-banking structure has remained elusive. This research fills that gap by presenting a unified theoretical framework that avoids the conflation of property and property value, resolves the apparent contradiction between fungible and non-fungible classifications, and offers an explanation compatible with both commercial jurisprudence and contemporary banking needs.

2. Methodology

The research adopts a descriptive-analytical method with a jurisprudential approach, combining textual analysis of classical and contemporary juristic sources with systematic evaluation of existing theories on money's nature. Data were gathered from primary juristic sources, legal documents, scholarly works, and economic analyses, and theories were analyzed in light of Islamic commercial jurisprudence and Iran's legal-banking structure.

3. Research Findings

The research reveals that credit money today is not merely a document or nominal number; rather, it is a customary and legally recognized credit-based discharging property that serves as a subject of ownership and a means of discharging obligations. Purchasing power is an attribute of property value, not its essence. This finding preserves the fungible nature of money while allowing consideration of severe depreciation within liability rules and the principle of preventing harm.

The historical analysis demonstrates that paper money has undergone a fundamental transformation. In its earliest form, paper receipts represented actual gold and silver coins held in trust. As moneychangers utilized deposited funds for loans, these became debt documents. With government-issued banknotes, they became

government debt obligations. Finally, in the contemporary period, banknotes have become fiat currency with no metallic backing, deriving their value solely from government decree and public acceptance. This transformation significantly impacts how money should be understood in Islamic jurisprudence.

In examining theories of money's nature, the research finds that the purchasing power theory, associated with Ayatollah al-Sadr, attempts to account for value changes by identifying purchasing power as the essence of money. However, this theory confuses property with property value, leading to the contradiction of characterizing money as simultaneously fungible and non-fungible. The nominal value theory maintains that credit money is fungible property determined by nominal value rather than purchasing power. While this approach provides clear rules for ordinary transactions, it cannot adequately explain government responsibility for value depreciation and leaves money's true nature ambiguous. The document theory, associated with thinkers such as Ayatollah Mutahhari, maintains that paper money remains a document representing purchasing power rather than independent property, but this is inconsistent with contemporary customary practice and law.

The research finds that the theory of "credit-based discharging property with purchasing power as an attribute" offers the most precise juristic explanation. This theory is built on two robust jurisprudential pillars. The first consists of evidence from the endorsement of customary contracts and the established practice of rational people. The Qur'anic verses "God has permitted trade" and "O you who believe, fulfill your contracts," alongside continuous rational practice, indicate the validity of transactions common among rational people, provided they do not conflict with definitive scriptural texts. Since the sacred Lawgiver has not prohibited this practice, banknotes fall under the general permissibility of transactions, and their discharging nature is endorsed by religious law.

The second pillar consists of the jurisprudential analysis of banknotes as "government assignment" (ḥawālah). Banknotes can be understood through the contract of assignment: the government or central bank serves as the assignee that implicitly undertakes to accept each banknote holder at its nominal value in payment of debts and purchase of services. This analysis is fully compatible with the jurisprudential rules of assignment.

Through careful distinction between "property" (the credit-based discharging units represented by numbers on banknotes) and

"property value" (purchasing power as an accidental attribute), this theory preserves money's fungible nature in ordinary debts while allowing compensation for severe depreciation through liability rules for lost attributes and secondary principles such as preventing harm, prohibition of causation of harm, and negation of hardship. This resolution avoids the contradiction of simultaneous fungibility and non-fungibility because fungibility relates to the property itself while compensation for purchasing power relates to the attribute of property value.

The research also demonstrates compatibility with Iran's monetary and banking system objectives. The Monetary and Banking Law of Iran and the Law on Usury-Free Banking Operations establish fundamental principles that align with the proposed theory, including preserving money's value and ensuring mandatory acceptance of banknotes in debt settlement. Contemporary judicial practice, including rulings from the Administrative Court of Justice and the Supreme Court, has recognized the principle of compensation for damages caused by severe inflation.

4. Conclusion

The comparative juristic examination reveals that banknotes have evolved through four historical periods: as receipts for gold and silver coins, as debt documents, as government obligation documents, and finally as independent customary property. The evidence supporting the document theory in the contemporary period is insufficient, while two strong indicators—the independent power of discharging obligation and the central bank's lack of obligation toward lost banknotes—confirm that banknotes constitute property in their own right.

Among existing theories, the purchasing power theory falls into the contradiction of simultaneous fungibility and non-fungibility by conflating property with property value. The nominal value theory leaves money's nature ambiguous and cannot justify compensation for severe depreciation. The document theory is inconsistent with contemporary custom and law. In contrast, the theory of "credit-based discharging property with purchasing power as an attribute" presents the most precise juristic explanation of contemporary money.

This theory, built on two robust jurisprudential pillars—evidence from endorsement of customary contracts and analysis of banknotes as government assignment—offers a coherent framework that avoids conflating property and property value, resolves the apparent contradiction between fungible and non-fungible classifications, and

maintains compatibility with Islamic non-interest banking principles. By distinguishing between "property" (credit-based discharging monetary units) and "property value" (purchasing power as an accidental attribute), it preserves money's fungible nature in ordinary debts while enabling compensation for severe depreciation through secondary principles, without transforming money into non-fungible property or merely a document.

The theory demonstrates compatibility with Iran's monetary and banking system objectives and contemporary judicial practice recognizing compensation for severe inflation. This framework can serve as a basis for deriving rulings on money and regulating financial relationships in the contemporary banking system, offering a theoretically sound and practically applicable approach to one of the most challenging issues in modern Islamic commercial jurisprudence.

5. Keywords: Nature of Money; Credit Money; Purchasing Power; Nominal Value of Money; Islamic Commercial Jurisprudence.

6. JEL Classification: E42, G21, K12, Z12.

سال پانزدهم | شماره سوم | پیاپی ۳۷ | بهار ۱۴۰۵ | صفحات ۵۱۹ - ۵۵۲
مقاله پژوهشی | تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹
مقاله مدت ۱۵ روز جهت اصلاحات نزد نویسندگان بوده است.

بررسی دیدگاه‌های فقهی و تبیین ماهیت پول با سازوکار نظام پولی و بانکی ایران

سید نیما نوروزی: استادیار، گروه فقه و حقوق خصوصی، دانشکده علوم و معارف، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران (نویسنده مسئول). n.norouzi9837@iau.ir
عرفان موسی‌زاده: دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه حقوق و علوم قضایی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران. e_mousazade@ujsas.ac.ir
عزیزالله فهیمی: دانشیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. m.m.azizollahi@qom.ac.ir

چکیده

۱. مقدمه و هدف

تحول ماهیت پول از شکل کالایی به اعتباری، مسائل نوپدیدی در فقه معاملات و نظام بانکی اسلامی ایجاد کرده است. پول امروزه محور تعهدات مالی، مبنای ضمان و ابزار تنظیم روابط اقتصادی است؛ ازاین‌رو، شناخت دقیق ماهیت فقهی آن برای استنباط احکام قرض، ربا، ضمان و جبران کاهش ارزش، ضرورتی اساسی دارد. اختلاف‌نظرها درباره نقش قدرت خرید و ارزش اسمی، نشان‌دهنده ابهام موضوع‌شناختی در این حوزه است. پژوهش حاضر با هدف تبیین ماهیت فقهی پول اعتباری و استخراج نظریه‌ای منسجم و سازگار با مبانی فقهی نظام بانکی اسلامی انجام شده است. نوآوری پژوهش، ارائه صورت‌بندی‌ای است که با تفکیک «مال» از «مالیت»، اشکال خلط مثلی و قیمی بودن را مرتفع ساخته و قابلیت انطباق فقهی دارد.

۲. روش‌شناسی

این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد فقه‌پژوهانه انجام شده است. داده‌ها از منابع فقهی، حقوقی و مطالعات پیشین گردآوری شده و نظریات مربوط به ماهیت پول در پرتو مبانی فقه معاملات و ساختار حقوقی-بانکی ایران تحلیل شده‌اند.

۳. یافته‌های تحقیق

پول اعتباری صرفاً سند یا عدد اسمی نیست، بلکه «مال اعتباری عرفی ابرائی» است که موضوع تملک و وسیله ابراء ذمه محسوب می‌شود. قدرت خرید، وصف مالیت پول است،

نه عین حقیقت آن. این تحلیل ضمن حفظ مثلیت پول از حیث واحدهای اعتباری، امکان توجه به کاهش قابل‌توجه ارزش را در چارچوب قواعد ضمان و دفع ضرر فراهم می‌کند.

۴. نتیجه‌گیری

نظریه «مال اعتباری ابرائی با وصف قدرت خرید»، دقیق‌ترین تبیین فقهی از ماهیت پول معاصر است؛ زیرا با پرهیز از خلط مال و مالیت، تناقض مثلی و قیمی بودن را مرتفع می‌سازد و با مبانی فقهی بانکداری بدون ربا سازگار است. این چارچوب می‌تواند مبنای استنباط احکام پول و تنظیم روابط مالی در نظام بانکی معاصر قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ماهیت پول؛ پول اعتباری؛ قدرت خرید؛ ارزش اسمی پول؛ فقه معاملات.

مقدمه

تحول ماهیت پول در اقتصاد معاصر و گسترش نقش آن در روابط حقوقی، بانکی و قضایی، این موضوع را به یکی از مباحث اساسی فقه معاملات و حقوق مالی بدل کرده است. امروزه پول، افزون بر ابزار مبادله، مبنای اجرای تعهدات، جبران خسارت و تنظیم روابط بانکی است؛ ازاین‌رو، شناخت ماهیت آن برای استنباط صحیح احکام و طراحی سازوکارهای منطبق با شریعت ضروری است. پژوهش‌های فقهی نشان داده‌اند که نوع تلقی از پول، بر مشروعیت نهادهایی مانند بازار پول، کنز و شیوه‌های تأمین مالی اثرگذار است (شفیعی‌نژاد، ۱۴۰۰، ص. ۷۰). همچنین، تحول تاریخی پول و فاصله گرفتن از پول فلزی، بازخوانی موضوع‌شناختی احکام سنتی را ضروری ساخته است (رهبر و خطیبی، ۱۳۹۶، ص. ۱۰).

مسئله اصلی این پژوهش، تعیین ماهیت فقهی پول اعتباری رایج در نظام بانکی ایران و ارائه نظریه‌ای سازگار با مبانی فقهی و ساختار حقوقی کشور است. این مسئله در موضوعاتی چون تورم، دیون پولی، خسارت تأخیر تأدیه و تعهدات بانکی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا ماهیت پول، مستقیماً بر احکام ضمان، قرض، ربا و جبران کاهش ارزش اثر می‌گذارد (اسکندری پسیان، حاجی‌پور و علوی هشتجین، ۱۴۰۲، ص ۳).

پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌هاست: ماهیت فقهی پول اعتباری چیست؟ آیا نظریه‌هایی مانند قدرت خرید یا ارزش اسمی توان تبیین آن را دارند؟ و کدام نظریه با مبانی فقهی نظام بانکی ایران سازگارتر است؟ روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی با رویکرد فقه‌پژوهانه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که پول را باید «مال اعتباری عرفیِ ابرائی» دانست که قدرت خرید، وصف آن است و نه حقیقت آن؛ تحلیلی که ضمن حفظ مثلیت پول، امکان توجه به اوصاف ارزشی را در موارد خاص فراهم می‌آورد.

در پیشینه پژوهش، دیدگاه‌های گوناگونی درباره ماهیت و احکام پول ارائه شده است؛ از جمله تأکید بر طراحی نظام پولی اسلامی (شفیعی‌نژاد، ۱۴۰۰، ص. ۸۳)، مثلیت پول بر پایه ارزش اسمی (رهبر و خطیبی، ۱۳۹۶، ص. ۳۰)، تفکیک اعتبار، مالیت و حقیقت مال (توسلی، ۱۳۸۴، ص. ۱۴۰) و نظریه ماهیت چندوجهی پول (اسکندری پسیان، حاجی‌پور و علوی هشتجین، ۱۴۰۲، ص. ۱۸). همچنین، پژوهش‌های متعددی به موضوعاتی چون پول مجازی، اوراق بهادار بانکی، رویکردهای فلسفی به پول، خلق پول و تحلیل تاریخی نظریه‌های ارزش پول پرداخته‌اند (موسویان، فریدی وثوق و فرهادیان، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۵؛

سلیمانی‌پور، سلطانی‌نژاد و پورمطهر، ۱۳۹۶، ص. ۱۸۵؛ رحیمی، حسینی و حسین حسن‌زاده سروستانی، ۱۳۹۹، ص. ۴۱۵؛ عیوضلو، رضایی صدرآبادی و نوری، ۱۴۰۰، ص. ۴۶۰؛ الهام، شریعتی‌نژاد و فخره، ۱۴۰۳، ص. ۵۰۰؛ بهمن‌پور خالصی و شریف‌زاده، ۱۴۰۱، ص. ۱۵).

نوآوری این پژوهش در ارائه صورت‌بندی نظری منسجمی است که با تلفیق مبانی فقهی، تحلیل موضوع‌شناختی و ساختار حقوقی-بانکی ایران، ضمن پرهیز از خلط میان مال و مالیت، تعارض مثلی و قیمی بودن پول را برطرف کرده و تبیینی سازگار با فقه معاملات و نیازهای عملی نظام بانکی معاصر ارائه می‌دهد.

۱. مبانی نظری پژوهش

۱-۱. ملاک مالیت

فقها در تعریف مال، دو رویکرد سلبی و اثباتی اتخاذ کرده‌اند. در رویکرد سلبی، «مال نبودن شیء» را مرتبط با فقدان منفعت دانسته‌اند (حلی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۰، ص. ۳۵)؛ بر این اساس، بیعِ چیزی که غالباً منفعت معتدٌبه ندارد، صحیح نیست (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۲، ص. ۳۴۳) و خریدوفروش اشیای فاقد منفعت عقلایی و شرعی باطل است (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص. ۹). در رویکرد اثباتی، مالیت به معنای «تنافس و رغبت عقلا برای به دست آوردن شیء» تعریف شده (حلی، ۱۴۱۵ق، ص. ۸۰؛ خویی، ۱۴۱۳ق (ب)، ج ۳، ص. ۱۴۲؛ جزایری، ۱۴۱۶ق، ج ۶، ص. ۳۸۶) و مالیت هر شیء به میزان رغبت عقلا بستگی دارد (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۱۶۴).

مفهوم «مال» در عرف به ذات شیء با وصف مالیت یا ارزش مبادله‌ای اشاره دارد که می‌تواند عین خارجی، دین، حق یا منفعت باشد (خویی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، صص. ۴۲-۱۶). مالیت، وصفی نسبی و زایل‌شدنی است که تفاوت آن با مال آشکار است (راغب اصفهانی، بی‌تا، ص. ۴۹۹). اتلاف نیز به دو نوع حقیقی و حکمی تقسیم می‌شود؛ در اتلاف حکمی که مالیت از بین می‌رود اما عین باقی است، ضمان ثابت نمی‌شود مگر با دلیل جداگانه (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۲۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص. ۱۹۴). از دیدگاه شیخ انصاری، بیع مبادله «مال با مال» است، نه مبادله «مالیت» (انصاری، بی‌تا، ج ۱۰، ص. ۵۸) و معاملات بر عین اموال واقع می‌شود (صافی، ۱۳۷۲، ص ۹۷). همچنین تقسیم اموال به مثلی و قیمی از پذیره‌های مسلم عرفی است و هیچ مالی به‌طور هم‌زمان هر دو نیست.

۱-۲. ماهیت اوراق بهادار دیگر

بررسی ماهیت اوراق بهادار، به‌ویژه چک‌های مسافرتی و کوپن‌ها، نشان می‌دهد که دیدگاه‌های فقهی متفاوتی درباره مالیت یا سند بودن آن‌ها وجود دارد. برخی فقها، مانند امام خمینی (۱۴۲۲ق) و تبریزی (۱۴۲۷ق)، چک‌های مسافرتی را «مال» دانسته‌اند. درباره کوپن‌ها اختلاف‌نظر وجود دارد؛ برخی فقها کوپن را به دلیل رغبت عقلایی دارای مالیت می‌دانند (موسوی خمینی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص. ۲۸۱؛ تبریزی، ۱۴۲۷ق، ج ۵، ص. ۲۱۲؛ حلی، ۱۴۱۵ق، ص ۸۰؛ خویی، ۱۴۱۳ق (الف)، ج ۳، ص. ۱۴۲؛ جزایری، ۱۴۱۶ق، ج ۶، ص. ۳۸۶)، در حالی که آیت‌الله سیستانی آن را صرفاً سند تعهد دولت معرفی می‌کند (حسینی سیستانی، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۳). از آنجا که کوپن‌ها و چک‌های مسافرتی در بازار خریدوفروش می‌شوند و مورد رغبت عقلا هستند، مال محسوب می‌شوند؛ به‌ویژه که در صورت تلف، جایگزینی برای آن در نظر گرفته نمی‌شود (تبریزی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۴۷، ۲۵۱ و ۲۷۲). معیار نهایی تشخیص مال یا سند بودن، نظر عرف است، نه قانون (انصاری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص. ۱۷۸؛ هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۵۹). ازاین‌رو، اگرچه قانون چک مسافرتی را سند پول می‌داند، عرف آن را مانند اسکناس تلقی کرده و احکام پول را بر آن جاری می‌سازد.

۱-۳. تعریف و تبیین مفهوم «مال ابرائی»

«مال ابرائی» اصطلاحی نوین است که در این پژوهش برای نخستین بار صورت‌بندی شده و ناظر به مالی است که ذاتاً و بدون نیاز به هیچ عمل حقوقی تکمیلی، قوه ابراء ذمه را داراست؛ بدین معنا که صرف تسلیم آن به طلبکار، به‌خودی‌خود موجبات سقوط تعهد و برائت ذمه مدیون را فراهم می‌آورد. این ویژگی برجسته، پول اعتباری عصر حاضر را از سایر اسناد و اوراق مالی نظیر چک، سفته و برات به‌وضوح متمایز می‌سازد؛ زیرا در اسناد یادشده، تا زمانی که وجه آن‌ها وصول نشود، ذمه مدیون همچنان مشغول باقی می‌ماند، درحالی‌که اسکناس به‌محض تسلیم، نقش پرداخت کامل را ایفا می‌کند. پرسش بنیادین این است که چه عاملی سبب شده تا عرف و قانون، چنین قوه ابرائی را برای اسکناس به رسمیت بشناسند؟ پاسخ این پرسش را باید در دو دلیل فقهی جستجو کرد.

دلیل نخست، ادله امضای عقود و معاملات عرفی است. بر اساس قاعده «امضاء» یا «اصالة الصحه» در عقود عرفی، هر معامله‌ای که نزد عقلا رایج و مقبول باشد و با احکام

قطعی شرعی تعارض نداشته باشد، از سوی شارع مقدس امضا گردیده است. مستند این قاعده، آیات شریفه‌ای همچون «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره: ۲۷۵) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده، ۱) و نیز سیره مستمر عقلاست که همواره بر اعتبار معاملات عرفی مبتنی بر بنای عقلا استوار بوده است (انصاری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص. ۱۷۸؛ موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص. ۱۶۴). امروزه عقلا در سراسر گیتی، اسکناس را به‌عنوان ابزار پرداخت و ابراء ذمه می‌پذیرند و دولت‌ها نیز با وضع مقررات پولی، آن را الزامی ساخته‌اند. با توجه به اینکه شارع مقدس از این بنای عقلایی ردعی ننموده، این سیره حجت و معتبر خواهد بود؛ بنابراین، «ابرائی بودن» اسکناس ریشه در همان امضای شرعی سیره عقلایی دارد که اسکناس را فارغ از هر پشتوانه عینی، مال ابرائی محسوب می‌دارد.

دلیل دوم، نظریه حواله دولتی است. بر اساس این تحلیل، اسکناس در حکم «حواله» دولت بر ذمه خویش است. در عقد حواله، مدیون (محیل) شخص ثالثی را که به او بدهکار است (محال‌علیه) معرفی می‌کند تا دین وی را ایفا نماید. در نظام پولی، دولت یا بانک مرکزی به‌مثابه محال‌علیه، متعهد می‌شود که هر دارنده اسکناس را به‌اندازه ارزش اسمی آن، در پرداخت دیون و خرید کالا و خدمات بپذیرد. فقیهانی چون شهید صدر و آیت‌الله بجنوردی (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، صص. ۱۱۰–۱۰۸) به این جنبه حواله‌ای اسکناس اشاره کرده‌اند. حتی اگر اسکناس را حواله‌ای بر ذمه دولت بدانیم، در عرف امروز و به سبب رواج و امضای شارع، خودِ این حواله به‌مثابه مالی مستقل و ابرائی تلقی می‌شود؛ زیرا محتال می‌تواند آن را به دیگری منتقل کند و هر دارنده‌ای حق رجوع به دولت را خواهد داشت. ازاین‌رو، «ابرائی بودن» وصفی عارضی نیست، بلکه حاصل تعامل دو عنصر امضای عقلایی و تحلیل فقهی حواله دولتی است که نشان می‌دهد ابرائی بودن، ذاتیِ ماهیت پول اعتباری محسوب می‌شود.

۱-۴. ضرورت بحث مال بودن یا سند بودن پول

اهمیت این مسئله از آثاری که بر آن مترتب است، آشکار می‌شود. اینکه اسکناس مانند چک، سند مال است یا خود مال، پیامدهای فقهی مهمی در ابوابی چون قبض، خمس و کاهش ارزش دارد.

نخست، تحقق قبض: در عقودی چون قرض و هبه، قبض شرط تحقق عقد است (موسوی خمینی، ۱۴۲۱ق – الف، ج ۱، ص. ۶۵۳؛ خویی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص. ۱۶۹؛ حلی،

۱۴۰۸ق، ج ۲، ص. ۱۷۹). اگر اسکناس خود مال باشد، دریافت آن به‌منزله قبض مال مقترض و محقق‌کننده قرض است؛ اما اگر سند مال باشد، قبض آن به معنای قبض مال نیست و قرض منعقد نمی‌شود.

دوم، خمس: مشهور فقهایی که اسکناس را مال می‌دانند، در صورت افزایش مقدار پول، به وجوب خمس قائل‌اند. در مقابل، برخی فقها، مانند آیت‌الله زنجانی (۱۳۹۶) و آیت‌الله هاشمی شاهرودی (۱۴۲۳ق)، با اینکه اسکناس را مال می‌دانند، در فرض تورم خمس را واجب نمی‌دانند؛ زیرا افزایش مقدار پول در حد تورم، سود واقعی محسوب نمی‌شود (شبیری زنجانی، ۱۳۹۶، ج ۲، ص. ۲۲۶) و آیت‌الله هاشمی شاهرودی (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، ص. ۱۹۷).

سوم، کاهش ارزش پول: اگر قرض‌دهنده، جبران کاهش ارزش پول را ضمن عقد شرط کند، آیا این شرط صحیح است؟ اگر پول خودِ مال باشد، برخی فقها چنین شرطی را ربا دانسته‌اند، اما عده‌ای از فقها در واقع معتقدند این شرط ربا نیست؛ زیرا جبران ضرر است، نه دریافت سود (صدر، ۱۴۲۹ق، ص. ۲۰۹؛ صافی گلپایگانی، ۱۳۷۲، ص. ۵۱۳). با توجه به این اختلاف‌نظرها، در تعیین ماهیت اسکناس تأثیر بسزایی بر احکام معاملات دارد. دیدگاه مشهور فقها، از جمله امام خمینی و آیت‌الله خویی، آن است که اسکناس خود مال است، نه صرفاً سند مال.

۱-۵. ادوار ماهیت پول

فقهای شیعه و سنی درباره ماهیت اسکناس دیدگاه‌های متفاوتی دارند. دیدگاه مشهور آن است که پول مال محسوب می‌شود؛ از جمله طرفداران این دیدگاه می‌توان به امام خمینی، علامه بحرانی و آیت‌الله خویی اشاره کرد. در مقابل، برخی فقها، مانند آیت‌الله اصفهانی، پول را سند تعهد و فاقد مالیت دانسته‌اند (اصفهانی، ۱۴۲۲ق، ص. ۴۷۴) و برخی دیگر، همچون یوسف قرضاوی، اسکناس را حواله‌ای بر ذمه معرفی کرده‌اند (قرضاوی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص. ۲۷۳). شهید بهشتی نیز این تحلیل را پذیرفته و اسکناس را معادل «حواله انبار» دانسته است (بهشتی، ۱۳۸۶، ص. ۱۱۳).

برای تبیین این اختلاف، بررسی سیر تحول پول کاغذی ضروری است. چنان که محققان بیان کرده‌اند (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، صص. ۱۷۷-۱۷۵؛ صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۴۶)، پول کاغذی در چهار دوره تکامل یافته است.

در دوره نخست، مردم طلا و نقره را نزد صرافان به امانت می‌سپردند و در برابر آن، رسید دریافت می‌کردند. این رسیدها گاهاً در معاملات به‌کار می‌رفتند؛ اما صرفاً «سند امانت مسکوکات» بودند و دارنده آن‌ها حق مطالبه عین طلا یا نقره را داشت (برانسون، ۱۳۷۶، ص. ۹۲؛ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، ص. ۳۳).

در دوره دوم، با رواج استفاده از رسیدها، صرافان سپرده‌ها را در معاملات و اعطای وام به‌کار گرفتند. رابطه حقوقی از امانت به قرض تبدیل شد و رسیدها به «سند دین صراف» بدل شدند؛ بنابراین، دارنده، طلبکار صراف بود، نه مالک عین طلا (چپرا، ۱۹۹۰م، ص. ۲۱؛ فرجی، ۱۳۷۷، ص. ۴۴؛ توسلی، ۱۳۸۴، ص. ۱۳۱). در این مرحله، اسکناس همچنان سند بود و انتقال آن، انتقال طلب محسوب می‌شد؛ ازاین‌رو، برخی فقها آن را از مصادیق حواله یا انتقال دین دانسته‌اند (رهبر و خطیبی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲؛ بحرانی، ۱۴۲۸ق، ص. ۵۵).

در دوره سوم، بانک‌های دولتی جایگزین صرافان شدند و اسکناس به‌عنوان سند تعهد یا بدهی دولت منتشر شد. بر پایه برخی دیدگاه‌ها، دارنده می‌توانست معادل آن را به طلا یا نقره تبدیل کند (اصفهانی، ۱۳۹۳ق، ج ۲، ص. ۱۸۰). شهید صدر نیز احتمال داده است که این اسکناس‌ها سند تعهد بوده باشند، نه سند دین؛ زیرا دولت تنها در برابر دارنده معتبر سند متعهد بود (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۴۹).

در دوره چهارم، اسکناس دیگر نماینده طلا یا نقره نیست و ارزش آن بر اعتبار دولت و شرایط اقتصادی استوار است. بیشتر فقهای معاصر، پول را مال می‌دانند، نه سند. هرچند برخی همچنان آن را نوعی سند ذخایر دولتی تلقی کرده‌اند (اصفهانی، ۱۳۹۳ق، ج ۲، ص. ۱۸۰)، دیدگاه غالب آن است که اسکناس امروزی خودِ مال است (طباطبایی حکیم، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص. ۷۷). همچنین، دیدگاه سند بودن اسکناس در عصر حاضر (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۰، ص. ۲۸۶ و ۳۰۴) در صورتی قابل پذیرش است که ناظر به جایگاه آن نزد دولت باشد، نه نفی مالیت عرفی آن. ازاین‌رو، بیشتر فقهای معاصر اسکناس را نه سند دین و نه سند تعهد، بلکه مال عرفی می‌دانند. بررسی ادله این دو دیدگاه و آثار عملی آن‌ها در بخش بعد خواهد آمد.

۱-۶. مبانی فقهی نظام حقوقی و بانکی ایران

در فقه امامیه، پول ضرورتی برای سامان حیات اجتماعی است و متون دینی با امضای معاملات مبتنی بر درهم و دینار، مشروعیت آن را تأیید کرده‌اند. غزالی درهم و دینار را معیار و واسطه میان اموال دانسته و تصرف برخلاف این حکمت را کفران نعمت می‌شمارد (غزالی، ۱۴۰۶ق، ج ۴، ص. ۲۰۳). علامه طباطبایی نیز با تکیه بر «مدنی‌بالطبع» بودن انسان، پول را ابزار تحقق مبادله معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۲، ص. ۱۱۷). بنابراین، پول در فقه اسلامی نعمتی الهی و مقید به حدود شرعی است.

تحول اساسی در فقه پول، گذار از مالیت ذاتی به مالیت اعتباری است. در پول اعتباری، منشأ احکام، مالیت عرفی ناشی از پذیرش عمومی و اعتبار حاکمیت است. آیت‌الله خویی پول را مالی دارای مالیت دانسته است که احکام تملیک، تملک و ضمان بر آن جاری است (خویی، ۱۴۱۳ق – ب، ج ۱، ص. ۱۶۳). موسوی بجنوردی نیز «مال» را هر آنچه عرف یا حکومت برای رفع نیاز اعتبار کند، می‌داند (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، ص. ۶۰). مطهری نیز تأکید می‌کند ارزش پول معلول مبادلات است و قیاس آن با کالاهای حقیقی نادرست است (مطهری، ۱۳۶۴، ص. ۱۷۵).

از مهم‌ترین مباحث، مثلی یا قیمی بودن پول است. امام خمینی بر مثلی بودن پول و عدم ضمان کاهش ارزش تأکید دارد (موسوی خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص. ۵۴۳)، در حالی که هاشمی شاهرودی در موارد کاهش قابل‌توجه ارزش، ضمان را می‌پذیرد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۵۹). برخی، مانند محمدهادی معرفت، پول را قیمی دانسته‌اند (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، ص. ۴۰؛ معرفت، ۱۳۷۵، ص. ۱۴) و مرعشی نجفی شرط ضمن عقد را راه جبران کاهش ارزش معرفی کرده است (مرعشی، ۱۳۷۵، ص. ۳۲). این اختلاف، پویایی فقه امامیه را نشان می‌دهد.

فقیهان، گردش پول در تولید و مبادله را لازمه حیات اقتصادی دانسته و کنز و حبس نقدین را نکوهش کرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص. ۳۱۶). محمدباقر صدر احتکار پول را اخلال در کارکرد آن می‌داند (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۸۹) و سید موسی صدر مالکیت را همراه با امانت و مسئولیت می‌شمارد (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۷۵).

در فقه سیاسی، ضرب سکه و صیانت از ارزش پول از وظایف حاکم اسلامی دانسته شده و ریشه در سیره علوی دارد (بلاذری، ۱۴۰۹ق، ص. ۱۹). شیخ طوسی نیز نقش زمان و

مکان را در ارزش پول مؤثر می‌داند (طوسی، ۱۴۰۶ق، ص. ۱۰۷). بدین‌سان، فقه امامیه الگویی اصول‌محور و در عین حال منعطف برای حکمرانی پولی ارائه می‌کند.

۲. ماهیت پول در عرف حاضر

دو دیدگاه درباره ماهیت اسکناس در دوره کنونی مطرح است. دیدگاه مشهور آن را «مال» می‌داند و مانند چک، صرفاً سند محسوب نمی‌کند. در مقابل، برخی معتقدند که اسکناس در واقع سندی است که نشان‌دهنده مالکیت فرد بر مالی در ذمه دولت یا بانک است.

۲-۱. ادله اثبات نظریه مشهور (مال بودن اسکناس)

دلیل نخست: شهید صدر استدلال می‌کند که اگر اسکناس از بین برود، بانک تعهدی به پرداخت معادل آن ندارد؛ در حالی که در اسنادی مانند چک، با تلف سند، دین باقی است و بدهکار همچنان موظف به پرداخت است. بنابراین، اسکناس نمی‌تواند صرفاً «سند دین» باشد (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۵۱).

نقد: این استدلال تنها «سند دین» بودن اسکناس را نفی می‌کند، نه «سند تعهد» بودن آن را؛ زیرا ممکن است دولت صرفاً در شرایط خاص متعهد به پرداخت باشد و در مواردی مانند تلف اسکناس یا پایان مهلت تبدیل، تعهدی نداشته باشد (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۵۱).

دلیل دوم: در عرف، پرداخت اسکناس موجب برائت ذمه بدهکار است؛ برخلاف اسنادی مانند چک که تا وصول نشوند، ادای دین محقق نمی‌شود. ازاین‌رو، اسکناس در عرف، «مال» تلقی می‌شود (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۵۱؛ تبریزی، ۱۴۲۶ق، ج ۱، ص. ۴۳۱).

نقد: این استدلال بیش از آنکه دلیل مستقلی باشد، مؤید «ارتکاز عرفی» است. همچنین نمونه‌هایی مانند چک مسافرتی وجود دارد که با وجود «سند بودن»، پرداخت آن ادای دین محسوب می‌شود؛ ازاین‌رو، ممکن است اسکناس نیز به‌عنوان نوعی حواله پذیرفته شود (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۵۱).

دلیل سوم: اگر اسکناس سند بود، طلبکار می‌توانست از پذیرش آن خودداری کند؛ در حالی که عرف چنین حقی را نمی‌شناسد و اسکناس را «مال» می‌داند.

نقد: عدم امکان امتناع، لزوماً ناشی از مال بودن اسکناس نیست، بلکه به رواج آن به‌عنوان وسیله متعارف پرداخت بازمی‌گردد؛ حتی اگر ماهیت آن «سند» باشد (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۱۵۱).

دلیل چهارم: اگر اسکناس صرفاً «سند قدرت خرید» بود، با تغییر ارزش پول، ضامن تنها باید معادل قدرت خرید اولیه را بپردازد؛ حال آنکه عرف، ضامن را به پرداخت همان مبلغ اسمی ملزم می‌داند. این امر نشان می‌دهد اسکناس «مال» است، نه صرفاً «سند قدرت خرید».

دلیل پنجم: در نظام پولی امروز، اسکناس دیگر پشتوانه مشخصی از طلا یا نقره ندارد و دولت نیز در برابر تلف آن تعهدی به پرداخت ندارد. افزون بر این، عرف میان اسکناس و اسناد مالی تفاوت می‌گذارد و برای اسکناس مالیت مستقلی قائل است؛ ازاین‌رو، قدرت خرید نیز پشتوانه عینی آن محسوب نمی‌شود (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، ص. ۱۸۷).

دلیل ششم: یکی از مهم‌ترین ادله، امضای شرعی «بنای عقلا» است. شارع معاملات عقلایی را مادامی که با نص شرعی تعارض نداشته باشند، امضا کرده است و در عرف امروز نیز اسکناس، وسیله پرداخت و ابراء دین به شمار می‌رود (موسوی خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص. ۶۱۳). همچنین با تحلیل فقهیِ حواله، می‌توان دولت را متعهد به پذیرش اسکناس در ایفای دیون دانست؛ تعهدی که به پشتوانه اعتماد عمومی، ماهیتی الزام‌آور یافته و اسکناس را به یک «مال ابرائی» مستقل تبدیل کرده است، نه صرفاً سند دین.

در مجموع، بررسی تاریخی اسکناس نشان می‌دهد که این نهاد از «سند مسکوکات» به «سند دین»، سپس «سند تعهد» و در نهایت به «مال عرفی» تحول یافته است. هرچند برای سند بودن اسکناس در دوره معاصر استدلال‌هایی مطرح شده، اما با نقدهای واردشده، این استدلال‌ها ناتمام است؛ در مقابل، به‌ویژه دلایل چهارم، پنجم و ششم، پشتوانه محکمی برای پذیرش «مال بودن اسکناس» در فقه و عرف معاصر فراهم می‌آورند.

۲-۲. تحلیل عرفی مالیت اسکناس

حتی اگر در گذشته، اسکناس به دلیل پشتوانه عینی خود به‌عنوان «سند» تلقی می‌شد، امروزه چنین ادعایی دیگر قابل‌پذیرش نیست؛ چرا که مالیت اسکناس ناشی از پشتوانه خاصی نیست، بلکه وابسته به شرایط اقتصادی و سیاست‌های پولی دولت‌هاست. دولت‌ها نیز برای جبران کسری بودجه، اقدام به چاپ پول جدید می‌کنند که موجب تورم و کاهش ارزش پول می‌شود. در چنین شرایطی، اسکناس نه به‌عنوان سند، بلکه به‌عنوان یک «مال مستقل» شناخته می‌شود که ارزش آن تحت تأثیر سیاست‌های پولی تغییر می‌کند.

برخی فقها بر این باورند که هرچند اسکناس «مال» است، اما قدرت خرید آن نیز باید در ضمان لحاظ شود؛ به این معنا که اگر ارزش اسکناس کاهش یابد، این کاهش، یک نقص در وصفِ ذاتیِ آن محسوب شده و قابل ضمان است (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، ص. ۱۸۷). در این دیدگاه، پول نه‌تنها به‌عنوان مال، بلکه به‌عنوان وسیله‌ای برای مبادله کالاها نیز شناخته می‌شود؛ بنابراین، هر تغییری در ارزش آن، نقصی در مالیت آن محسوب شده و باید جبران شود.

هر دو دیدگاه «سند بودن اسکناس» و «مال بودن آن با لحاظ قدرت خرید»، در یک نکته مشترک‌اند: در صورت کاهش ارزش پول، قدرت خرید باید در ضمان محاسبه شود. اما اختلاف این دو دیدگاه در فرض «افزایش ارزش پول[1]» است. اگر اسکناس را «سند قدرت خرید» بدانیم، بدهکار می‌تواند مبلغی معادل قدرت خرید سابق را بپردازد؛ اما در دیدگاه دوم، او افزون بر قدرت خرید، ضامن ذات مال نیز هست و نمی‌تواند مبلغی کمتر از اصلِ دین را پرداخت کند.

۲-۳. ادله سند بودن اسکناس و نقد آن

دیدگاه مقابل، اسکناس را همچنان «سند» می‌داند. شهید مطهری با تشبیه اسکناس به تمبر، معتقد است تمبر خود مال نیست، بلکه سندِ پرداخت هزینه خدمات پستی است؛ ازاین‌رو، احتمال می‌دهد اسکناس نیز سند طلب از دولت یا سند حق خرید باشد (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۰، ص. ۲۶۸ و ۳۰۴).

دلیل نخست: اشتراک دو نظریه در توجه به قدرت خرید هنگام کاهش ارزش پول، می‌تواند مؤید آن باشد که اسکناس صرفاً نماینده ارزش است، نه خودِ مال؛ هرچند در فرض

---

۱. افزایش یا کاهش ارزش پول ملی حاصل برهم‌کنش عرضه و تقاضای ارز، تفاوت تورم داخلی با شرکای تجاری، نرخ‌های بهره، تراز تجاری و جریان سرمایه است؛ بر پایه نظریه «برابری قدرت خرید»، اگر تورم داخلی بالاتر باشد، پول ملی در بلندمدت تضعیف می‌شود، درحالی‌که مازاد تجاری و ورود سرمایه خارجی با افزایش تقاضا برای پول داخلی، آن را تقویت می‌کند (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018؛ Mishkin, 2019). نمونه عینی، سوئیس است که به‌دلیل مازاد حساب جاری، ثبات مالی و نقش پناهگاه امن سرمایه، در دوره‌های بحران جهانی تقویت فرانک را تجربه کرده است؛ در مقابل، اقتصادهای دارای تورم مزمن و کسری تجاری پایدار معمولاً کاهش ارزش پول را می‌بینند. همچنین سیاست پولی انقباضی از طریق افزایش نرخ بهره می‌تواند با جذب سرمایه کوتاه‌مدت به تقویت پول ملی بینجامد، درحالی‌که چارچوب‌های پایداری بیرونی و توصیه‌های نهادهایی مانند صندوق بین‌المللی پول نیز در ثبات ارزی مؤثرند (صندوق بین‌المللی پول، ۲۰۲۳م). بنابراین، تقویت پایدار پول ملی به رشد تولید رقابت‌پذیر، توسعه صادرات با ارزش افزوده، کنترل نقدینگی متناسب با رشد واقعی اقتصاد و اعتبار سیاست‌گذاری کلان وابسته است.

افزایش ارزش، بر اساس نظریه سند، تنها پرداخت معادل قدرت خرید سابق لازم خواهد بود.

دلیل دوم: تشبیه اسکناس به تمبر؛ بر این اساس، همان‌گونه که تمبر نماینده حق دریافت خدمت است، اسکناس نیز می‌تواند نماینده حق مطالبه ارزش یا خرید باشد، نه مالی مستقل (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲۰، ص. ۳۰۴).

دلیل سوم: گسترش پول‌های دیجیتال و حذف تدریجی اسکناس فیزیکی در برخی نظام‌های مالی، این احتمال را تقویت می‌کند که پول ماهیتی اعتباریِ مبتنی بر تعهد صادرکننده که گاه صرفاً سند دین و گاه وسیله‌ای مستقل برای مبادله تلقی می‌شود؛

نقد ادله: این استدلال‌ها ناظر به تحولات احتمالی آینده‌اند و وضعیت کنونی را تغییر نمی‌دهند. تا زمانی که اسکناس در عرف، مال مستقلی تلقی می‌شود و نقش مستقیم در مبادلات دارد، نمی‌توان آن را صرفاً سند دانست. تنها در فرض حذف کامل اسکناس و استقرار نظام پولی کاملاً دیجیتال، امکان بازنگری فقهی در ماهیت پول و ارزیابی دوباره نظریه سند بودن آن وجود خواهد داشت.

۳. نظریات پیرامون ماهیت پول به عنوان یک مال

۳-۱. نظریه قدرت خرید

در بررسی آرای نظریه‌پردازان قدرت خرید، تحلیل و نقد نظریه‌های ارائه‌شده با رعایت ترتیب تاریخی انجام می‌شود. نظریه‌های بسیاری به‌طور غیرمستقیم به نظریه شهید صدر بازمی‌گردند؛ بنابراین، بررسی و نقد نظر وی به‌عنوان نقطه آغاز این تحلیل ضروری است.

اول. نظریه شهید صدر

شهید آیت‌الله محمدباقر صدر در بحث «صرف»، پول را به چهار دسته تقسیم می‌کند: پول‌های تمام‌عیار طلا و نقره که احکام کامل صرف بر آن‌ها جاری است؛ پول کاغذی نیابتی که نماینده ذخایر طلاست و حکم آن همانند پول فلزی است؛ پول کاغذی مبتنی بر تعهد صادرکننده که گاه صرفاً سند دین و گاه وسیله مستقل مبادله تلقی می‌شود؛ و پول کاغذی بدون پشتوانه که دولت تعهدی به تبدیل آن به طلا ندارد و احکام خاص خود را دارد (صدر، ۱۴۰۱ق، صص. ۱۴۶-۱۴۹).

شهید صدر پول‌های رایج امروز را از نوع چهارم دانسته و آن‌ها را در حکم «پول‌های کاغذی الزامی» معرفی می‌کند؛ پول‌هایی که ارزش ذاتی ندارند و اعتبار خود را از قانون و حکومت می‌گیرند. وی در الإسلام یقود الحیاة نیز تصریح می‌کند که این پول‌ها، اگرچه مال مثلی‌اند، حقیقت آن‌ها صرف کاغذ نیست، بلکه نمایانگر ارزش حقیقی یا قدرت خرید هستند (صدر، ۱۳۵۷، ص. ۲۴۷).

بر این اساس، چند نکته در نظریه وی قابل‌توجه است: نخست، اسکناس همانند پول‌های الزامی، فاقد پشتوانه عینی و متکی بر اعتبار قانونی است. دوم، مثلیت پول صرفاً به واحدهای کاغذی محدود نیست، بلکه به «قدرت خرید» یا ارزش مبادله‌ای آن بازمی‌گردد؛ ازاین‌رو، بازپرداخت معادل قدرت خرید واقعی سپرده‌ها، از نظر وی، ربا محسوب نمی‌شود. سوم، ارزش اسکناس کاملاً اعتباری است و بر همین مبنا می‌توان نظریه شهید صدر را «نظریه قدرت خرید» نامید (چپرا، ۱۹۹۰م، ص. ۲۲؛ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، صص. ۴۱ـ۴۲؛ هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۷۳؛ صدر، ۱۴۲۹ق، ص. ۲۱۱).

مهم‌ترین نقدهای وارد بر نظریه شهید صدر عبارت‌اند از:

- **خلط میان مال و مالیت:** در این نظریه، حقیقت مال با مالیت آن درهم آمیخته شده است؛ در حالی که در فقه و عرف، مالیت وصف مال است، نه عین آن. ازاین‌رو، تقلیل حقیقت پول به قدرت خرید، با این تفکیک سازگار نیست.
- **جمع میان مثلی و قیمی بودن پول:** نظریه قدرت خرید، پول را از یک سو مال مثلی و از سوی دیگر وابسته به ارزش روز می‌داند که می‌تواند به جمع میان دو وصف مثلی و قیمی بینجامد؛ امری که در تحلیل سنتی فقهی محل اشکال است.

در پاسخ به اشکال نخست گفته شده است که اعتبار حکومتی و پذیرش عمومی، منشأ تحقق مالیت عرفی پول است. بنابراین، هرچند پول ارزش ذاتی ندارد، اما همین اعتبار موجب می‌شود در عرف و فقه، مال محسوب شود و جداسازی کامل مال از مالیت در این مورد موجه نباشد (صدر، ۱۴۲۹ق، ص. ۲۴۷).

در پاسخ به اشکال دوم نیز بیان شده است که شهید صدر پول را در اصل، مال مثلی می‌داند؛ اما کاهش قدرت خرید ناشی از تورم را نوعی نقصان حکمی تلقی می‌کند که جبران آن مستلزم پرداخت ارزش واقعی پول است. ازاین‌رو، توجه به قدرت خرید به معنای قیمی

دانستن ذات پول نیست، بلکه راهکاری برای حفظ عدالت در ایفای تعهدات مالی به شمار می‌رود.

در مجموع، نظریه قدرت خرید با تکیه بر ماهیت اعتباری پول و نقش تورم در کاهش ارزش آن، کوشیده است تبیینی منسجم از پول معاصر ارائه دهد و راه‌حلی فقهی برای جبران کاهش ارزش پول و تنظیم روابط مالی در نظام بانکی فراهم آورد.

دوم. نظریه آیت‌الله بجنوردی(ره)

آیت‌الله بجنوردی اسکناس را چیزی می‌داند که به‌واسطه مرجعی معتبر، یعنی قانون‌گذار، اعتبار مالیت و ارزش به آن داده شده است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، صص. ۱۰۸-۱۱۰). از دیدگاه او، اسکناس‌ها به‌خودی خود مالیت ندارند و صرفاً قدرت خرید و ارزش اقتصادی دارند که از اعتبار قانونی ناشی می‌شود. به‌عبارت دیگر، اسکناس‌ها به‌عنوان نماینده قدرت خرید ارزش دارند و این ارزش به‌واسطه قانون، نه به‌طور ذاتی، در آن‌ها ایجاد می‌شود. وی معتقد است که دارنده اسکناس مالک قدرت خرید معینی است، نه خود اسکناس با شماره‌های خاص.

خلاصه نظریه آیت‌الله بجنوردی: اسکناس به‌واسطه مرجع معتبر، یعنی قانون‌گذار، اعتبار مالیت و ارزش پیدا می‌کند. تمام حقیقت و هویت اسکناس، قدرت خرید و توانایی رفع نیازهای اقتصادی است. مالیت اسکناس مستقل از دارنده آن است. دارنده اسکناس مالک قدرت خرید معینی است، نه مالک اسکناس خاص با شماره معین.

نقد نظریه را می‌توان بر اساس موارد زیر جمع‌بندی کرد:

- تبدیل اعتبار به مال: یک پرسش اساسی این است آیا قانون می‌تواند، ارزش مبادله‌ای و مالیت را به چیزی بدهد که به‌طور طبیعی مالیت ندارد؟ در پاسخ گفته می‌شود که عرف و عقلا پول را به‌عنوان مال می‌شناسند؛ اما مالیت آن به‌صورت نسبی است و نمی‌توان این ویژگی را به‌طور کامل از طریق اعتبار قانونی به جوهر تبدیل کرد.
- قدرت خرید و تغییرات آن: در صورت پذیرش این‌که قدرت خرید یک ویژگی ذاتی پول باشد، لازم است هر تغییر در قدرت خرید، تغییر جدیدی در اعتبار مالیت ایجاد کند؛ اما این چیزی است که عرف و عقلا به‌طور معمول نمی‌پذیرند. تغییرات

قدرت خرید به‌واسطه شرایط اقتصادی و زمان، نباید تأثیری در هویت پول داشته باشد.

- مالکیت اسکناس: آیت‌الله بجنوردی می‌گوید که دارنده اسکناس مالک قدرت خرید است؛ اما بر اساس قوانین حقوقی، دارنده اسکناس مالک اسکناس خاص با شماره و ویژگی‌های خاص است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، صص. ۱۰۸ـ۱۱۰). بنابراین، اگر اسکناس گم شود یا به سرقت برود، مالکیت آن تغییر نمی‌کند؛ مگر این‌که ویژگی‌های آن شناسایی شود. این مسئله نشان می‌دهد که اسکناس به‌عنوان یک سند حکومتی با ویژگی‌های خاص، مالکیت متفاوتی دارد.

سوم. نظریه آیت‌الله هاشمی شاهرودی(ره)

آیت‌الله هاشمی شاهرودی بر این باور است که پول‌های حقیقی، همچون درهم و دینار، که ارزش آن‌ها از جنس خودشان ناشی می‌شود، در صورت کاهش ارزش، مسئولیتی از سوی دیگر اموال مثلی بر عهده نمی‌آید. اما پول‌های اعتباری، که تنها در دادوستد ارزش دارند، ارزش مبادله‌ای و توان خرید آن‌ها در نظر عرف همچون صفت حقیقی به‌شمار می‌آید (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، صص. ۶۶–۶۸).

وی اشاره می‌کند که اگر ارزش مبادله‌ای و توان خرید پول ناشی از قدرت دولت صادرکننده باشد، در نظر عرف همچون صفت حقیقی است؛ اما اگر این ارزش ناشی از قاعده عرضه و تقاضا در بازار باشد، در نظر عرف همچون صفت حقیقی نیست. در این حالت، اگر دولت صادرکننده پول اعتبار خود را از دست دهد یا بدون پشتوانه پول بیشتری منتشر کند، این تغییرات از نظر عرف ضمان‌آور است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۶۸).

آیت‌الله شاهرودی برای محاسبه توان خرید پول پیشنهاد می‌کند که این توان خرید با پول‌هایی که مالیت ثابت دارند یا کالاهایی که ارزش ثابتی دارند، مانند طلا یا نقره، مقایسه شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۷۳). همچنین وی تفاوت میان پول‌های اعتباری و کالاهای حقیقی را توضیح می‌دهد؛ به این صورت که مالیت در کالای حقیقی صرفاً حیثیت تعلیلیه دارد و بر عهده نمی‌آید؛ ولی در پول‌های اعتباری، ارزش مبادله‌ای اساس پول است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۷۳).

در نتیجه، وی معتقد است که پول‌های اعتباری بر اساس ارزش مبادله و توان خرید خود عمل می‌کنند و این ارزش به جنس حقیقی پول وابسته نیست. از نظر وی، توان اقتصادی صادرکننده است که ارزش مبادله‌ای پول را مشخص می‌کند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص. ۷۳). بنابراین، پرداخت جایگزین همسان باید با پولی باشد که از همان نوع و با همان قدرت خرید باشد.

نقد نظریه را می‌توان بر اساس موارد زیر جمع‌بندی کرد:

- در نقد نظریه آیت‌الله شاهرودی باید اشاره کرد که اگر تمام حقیقت پول، ارزش مبادله‌ای آن است، نمی‌توان دو صفت متناقض را به آن نسبت داد. بر اساس نظر وی، اگر ارزش مبادله‌ای ناشی از دولت باشد، باید این ارزش صفت حقیقی در نظر گرفته شود؛ و اگر ناشی از عرضه و تقاضا باشد، این ارزش نمی‌تواند صفت حقیقی باشد. این تضاد نشان‌دهنده اشکالی در نظریه است که به عدم سازگاری آن اشاره دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴).
- در نهایت، آیت‌الله شاهرودی به برخی حقایق پولی اشاره می‌کند؛ اما نتوانسته است همه آن‌ها را در یک نظریه هماهنگ و سازگار توضیح دهد. وی پول را همچون دیگر اموال مثلی می‌داند؛ اما در نتیجه به قیمی بودن پول کنونی می‌رسد، در حالی که بر اساس پذیرش پول به‌عنوان مال مثلی، باید با آن همچون سایر اموال رفتار شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴).

چهارم. نظریه حجت‌الاسلام یوسفی

حجت‌الاسلام یوسفی در کتاب ماهیت پول به تحلیل ماهیت پول کنونی و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن پرداخته است. وی معتقد است فقیه برای استخراج حکم صحیح هر پدیده، باید ابتدا ماهیت و ویژگی‌های آن را بشناسد. این شناخت باید از طریق کارشناس آن موضوع، و نه صرفاً از سوی فقیه، انجام شود (یوسفی، ۱۳۷۷، ص. ۱۴). وی پول را از عناوین عرفی می‌داند که توسط عرف و عقلا وضع شده است، نه از عناوین انتزاعی (یوسفی، ۱۳۷۷، صص. ۲۰-۲۴). در نتیجه، برای شناخت ویژگی‌های پول، باید به رفتار و تعاملات عرف و عقلا توجه کرد.

یوسفی درباره حقیقت اسکناس می‌گوید که به‌واسطه اعتبار و ارزش مبادله‌ای، کاغذی که خود فاقد ارزش ذاتی است، به وسیله‌ای قابل‌اعتماد تبدیل می‌شود؛ به‌طوری‌که اگر این اعتبار عرفی و عقلایی برداشته شود، اسکناس مجدداً به کاغذی بی‌ارزش تبدیل خواهد شد (یوسفی، ۱۳۷۷). وی در ادامه می‌افزاید که مقدار قدرت خرید پول لزوماً به قراردادهای صرف عرف و عقلا بستگی ندارد، بلکه تابع حجم کالاها و خدمات قابل‌مبادله است (یوسفی، ۱۳۷۷، ص. ۴۹).

یوسفی سپس پول تحریری را تحلیل می‌کند و می‌گوید که در این نوع پول، ارزش مبادله‌ای به‌صورت حساب‌های دیداری موجود است. وی بیان می‌کند که این پول همان ارزش مبادله‌ای عام است که وظایف پول را بر عهده دارد. در حقیقت، چک تنها سندی است که نشان‌دهنده این ارزش است و پول تحریری درواقع همان ارزش مبادله‌ای عام را نمایش می‌دهد (یوسفی، ۱۳۷۷، صص. ۵۸-۶۱). وی همچنین پول الکترونیکی را مشابه پول تحریری می‌داند؛ به این معنا که کارت‌ها خود پول نیستند، بلکه نمایانگر ارزش مبادله‌ای‌اند (یوسفی، ۱۳۷۷، ص. ۶۵).

یوسفی درنهایت، به‌طور جامع، می‌گوید که پول می‌تواند به‌صورت فیزیکی، مانند اسکناس، یا به‌صورت غیرفیزیکی، مانند حساب‌های دیداری و پول الکترونیکی، وجود داشته باشد. هر دو نوع پول ارزش مبادله‌ای عام دارند و در این زمینه، هیچ تفاوت ماهوی میان آن‌ها نیست (یوسفی، ۱۳۷۷، ص. ۱۵۱). او معتقد است که اسکناس و پول‌های کاغذیِ دارای اعتبار ارزش مبادله‌ای، مثلی به‌شمار می‌آیند (یوسفی، ۱۳۷۷، ص. ۱۷۶).

نظریه یوسفی مشابه نظریه قدرت خرید شهید صدر است؛ زیرا هر دو به اعتبار قدرت خرید برای اسکناس و پول کاغذی توجه دارند. یوسفی کوشیده است این نظریه را با تحلیل روابط میان اسکناس، چک و حساب‌های دیداری، بیشتر روشن کند.

اما در نقد نظریه وی، چند اشکال مطرح می‌شود:

- اولاً، یوسفی در ابتدا از ارتکازات عرفی برای تحلیل پول استفاده می‌کند؛ اما سپس در تحلیل پول تحریری، خود را در جایگاه کارشناس قرار می‌دهد و نظر عرف را نادیده می‌گیرد. این تسامح نشان می‌دهد که نظر کارشناس می‌تواند در این زمینه تأثیرگذار باشد.

- دوم، یوسفی معتقد است ارزش مبادله‌ای تابع حجم کالاهاست؛ در حالی که قوانین پولی کشورها به‌طور دقیق مشخص می‌کنند که واحد پول و ارزش مبادله‌ای آن چگونه تعیین می‌شود.
- سوم، یوسفی عدد و رقم مکتوب بر اسکناس و چک را نمایانگر مقدار ارزش مبادله‌ای می‌داند؛ در حالی که این اعداد تنها نشان‌دهنده مقدار اسمی پول‌اند، نه قدرت خرید واقعی.
- چهارم، یوسفی نتوانسته است تبیینی واحد برای اسکناس و حساب‌های دیداری ارائه دهد و ناگزیر به پذیرش دو نوع پول شده است. درنهایت، نظریه او نیز همانند دیگر نظریه‌های پیشین، از مشکلات مبنایی برخوردار است و نمی‌تواند به‌طور کامل مستند باشد.

۳-۲. نظریه ارزش اسمی پول

نظریه ارزش اسمی، که در کتاب پول در اقتصاد اسلامی مطرح شده است، پول اعتباری را مال مثلی می‌داند و مقوّم مثلیت آن را ارزش اسمی می‌شمارد، نه قدرت خرید. طرفداران این نظریه معتقدند قدرت خرید، به‌دلیل تغییرات زمانی، معیار ثابتی برای مثلیت نیست و نمی‌تواند مبنای ضمان قرار گیرد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، صص. ۷۶-۸۰).

در نقد نظریه قدرت خرید، مؤلفان استدلال می‌کنند که اگر قدرت خرید مقوّم مثلیت باشد، این مبنا باید درباره پول‌های فلزی نیز جاری باشد؛ در حالی که فقیهان چنین نظری را نپذیرفته‌اند. همچنین، اگر قدرت خرید معیار مثلیت باشد، پول باید در حکم مال قیمی قرار گیرد؛ حال آن‌که فقها آن را مال مثلی می‌دانند. ازاین‌رو، هرچند دولت حق انتشار پول را دارد، این اختیار نباید به انتشار بی‌رویه و مغایر با مصالح اقتصادی بینجامد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، صص. ۷۶-۸۰).

آیت‌الله آصفی نیز ارزش اسمی را همان مبلغ درج‌شده بر روی اسکناس می‌داند و معتقد است عنوان‌هایی مانند ریال، دلار و پوند، صرفاً نام واحدهای پول‌اند و مقوّم مثلیت در این نام‌ها نهفته نیست (آصفی، ۱۳۷۵، ص. ۲۲). وی منشأ مثلیت پول را حفظ اعتبار آن از سوی دولت می‌داند و تصریح می‌کند که اگر اختلاف قدرت خرید در دو زمان قابل‌توجه باشد، پول از حیث طولی قیمی و از حیث عرضی مثلی خواهد بود (آصفی، ۱۳۷۵، ص. ۲۲).

استاد مرعشی نیز اعتبار پول را وابسته به اعتبارکننده می‌داند و میان کاهش ارزش ناشی از سیاست‌های دولت و کاهش ارزش ناشی از عوامل بازار تفکیک می‌کند. به نظر وی، اگر دولت با کاهش اعتبار پول موجب افت ارزش آن شود، این کاهش در احکام مالی قابل‌ملاحظه است؛ اما کاهش ناشی از عوامل خارجی چنین اثری ندارد (مرعشی، ۱۳۷۵، ص. ۳۷).

مهم‌ترین نقد وارد بر نظریه ارزش اسمی آن است که نمی‌تواند مسئولیت دولت را در کاهش ارزش پول تبیین کند. اگر دولت با انتشار بی‌رویه پول موجب تورم شود، این اقدام مشابه کاهش عیار سکه‌های فلزی و نوعی نقص در مال است که باید آثار ضمانی داشته باشد؛ اما نظریه ارزش اسمی، به‌دلیل تمرکز بر مبلغ اسمی، ظرفیت تبیین این مسئولیت را ندارد (توسلی، ۱۳۸۳، صص. ۷۵–۱۰۵).

همچنین، این نظریه در تبیین ماهیت پول با ابهام روبه‌روست. اگرچه برای پول ذات و مالیت قائل است، روشن نمی‌کند که این ذات از سنخ عین، دین، حق یا منفعت است. در نتیجه، مبنای مثلیت پول نیز به‌طور دقیق تبیین نمی‌شود و نظریه در تحلیل حقیقت پول و آثار فقهی آن با کاستی مواجه است (توسلی، ۱۳۸۳، صص. ۷۵–۱۰۵؛ مرعشی، ۱۳۷۵، ص. ۳۷).

در مجموع، نظریه ارزش اسمی با تأکید بر ثبات مبلغ اسمی، از مثلیت پول دفاع می‌کند؛ اما در تبیین حقیقت پول، مسئولیت دولت در کاهش ارزش آن و تحلیل مبنای فقهی مثلیت، با ابهام‌ها و محدودیت‌های جدی روبه‌روست.

۳-۳. نظریه برگزیده و متناسب با نظام فقهی-حقوقی پولی و بانکی کشور

برآیند تحلیل مبانی فقهی نظام حقوقی و بانکی ایران نشان می‌دهد که پول رایج معاصر را نمی‌توان با الگوهای سنتی «عین مادی» یا «سند دین» تبیین کرد؛ بلکه باید آن را در چارچوب «مال اعتباری عرفی ابرائی» فهم کرد. این نظریه بر دو رکن فقهی استوار است:

نخست، ادله امضای عقود عرفی و بنای عقلا. آیات شریفه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» و «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»، به‌همراه سیره مستمره عقلا، همگی بر اعتبار معاملات و قراردادهایی دلالت دارند که در عرف عقلا رایج‌اند؛ مادامی که با نص قطعی شرعی در تعارض نباشند. امروزه عقلا در تمام نظام‌های اقتصادی، اسکناس را به‌عنوان وسیله پرداخت و ابراء ذمه می‌پذیرند و

دولت‌ها نیز با وضع قوانین پولی، این رویه را الزامی کرده‌اند. ازآنجاکه شارع مقدس از این بنای عقلایی ردع نکرده است، اسکناس مشمول اطلاقات ادله جواز معاملات قرار گرفته و «ابراءی‌بودن» آن به‌عنوان یک ویژگی ذاتی، مورد امضای شرع است.

رکن دوم، تحلیل فقهی اسکناس به‌مثابه «حواله دولتی» است. اسکناس را می‌توان بر مبنای عقد حواله تبیین کرد: دولت یا بانک مرکزی به‌منزله «محال‌علیه» است که به‌طور ضمنی تعهد می‌کند هر دارنده اسکناس را به میزان ارزش اسمی آن، در پرداخت دیون و خرید خدمات، بپذیرد. علت استحقاق افراد برای کسب اسکناس، مانند ارائه کار، فروش کالا یا دریافت وام، نقش «محیل» را ایفا می‌کند. گیرنده اسکناس، یعنی «محتال»، می‌تواند آن را به دیگری منتقل کند و هر دارنده‌ای حق مراجعه به دولت دارد. این تحلیل با قواعد فقهی حواله، ازجمله جواز انتقال حواله و عدم لزوم قبض عین، کاملاً سازگار است و نشان می‌دهد که اسکناس نه صرفاً یک سند دین، بلکه تعهدی دولتی و قابل‌انتقال است که در عرف و شرع، خود به‌منزله مال مستقل ابرائی شناخته می‌شود.

برای پرهیز از خلط‌های نظری در این نظریه، لازم است میان «مال» و «مالیت» تفکیک قائل شویم. مال، ذات و موضوع اعتبار حقوقی است که قابلیت تملک، معاوضه و ضمان دارد؛ در پول اعتباری، «واحدهای پولی دارای اعتبار ابرائی»، مانند عدد درج‌شده روی اسکناس، ذات مال را تشکیل می‌دهند. در مقابل، مالیت وصفی اعتباری و نسبی است که بر مال عارض می‌شود و تابع عواملی مانند تورم، عرضه و تقاضا و سیاست‌های پولی است؛ قدرت خرید مهم‌ترین وصف مالیت پول به‌شمار می‌رود.

بر پایه این تفکیک، پول از حیث احکام اولیه، در زمره اموال مثلیِ اعتباری قرار می‌گیرد؛ زیرا ملاک مثلیت در اینجا، تساوی در «واحدهای معتبر پولی» است، نه ثبات قدرت خرید. ازاین‌رو، در دیون عادی، وفای به تعهد با پرداخت همان مقدار اسمی، ادای مثل محسوب می‌شود و نیازی به جبران تغییرات جزئی قدرت خرید نیست. بااین‌حال، این مثلیت نافی توجه به اوصاف نیست؛ هرگاه تغییر شدید ارزش موجب ضرر قابل‌توجه یا اختلال در عدالت معاملاتی شود، جبران کاهش ارزش نه از باب تبدیل ماهیت پول به مال قیمی، بلکه از باب ضمان وصف ازدست‌رفته یا دفع ضرر، قابل‌تحلیل است.

به‌عبارت دقیق‌تر، در شرایط عادی، پول مثلی است و در شرایط اضطراریِ کاهش قابل‌توجه ارزش، به حکم قواعد ثانویه، مانند «لاضرر»، «تسبیب» و «نفی عسر و حرج»،

جبران ارزش امکان‌پذیر می‌شود. این جبران به‌معنای تبدیل پول به مال قیمی نیست، بلکه به‌معنای ضمان وصف ازدست‌رفته، یعنی عیب ایجادشده، در کنار اصل مال است. بدین‌ترتیب، دوگانگی «مثلی و قیمی‌بودن هم‌زمان» رخ نمی‌دهد؛ زیرا مثلیت مربوط به ذات مال و جبران قدرت خرید مربوط به وصف مالیت است.

این نظریه در مقایسه با نظریه‌های رقیب، از برتری روشنی برخوردار است. نظریه قدرت خرید، یعنی نظریه شهید صدر، با خلط مال و مالیت، به تناقض در مثلی یا قیمی‌بودن دچار می‌شود؛ نظریه ارزش اسمی، ماهیت پول را مبهم می‌گذارد و نمی‌تواند جبران کاهش قابل‌توجه ارزش را توجیه کند؛ نظریه سندبودن، یعنی نظریه شهید مطهری، نیز با عرف و قانون امروز، که اسکناس را بدون پشتوانه، مال می‌داند، ناسازگار است. در مقابل، نظریه «مال ابرائی با وصف قدرت خرید» تنها نظریه‌ای است که دو مسیر استدلال فقهیِ مستحکم، یعنی ادله امضای عقود و تحلیل حواله دولتی، را یکجا جمع کرده و با تفکیک مال از مالیت، هم مثلیت اعتباری پول را در حالت عادی حفظ می‌کند و هم از طریق قواعد ثانویه، راهکاری عادلانه برای تورم‌های شدید ارائه می‌دهد؛ بدون آن‌که پول را ذاتاً قیمی یا صرفاً سند فرض کند.

سازگاری این نظریه با نظام پولی و بانکی ایران، از منظر اهداف کلان قانونی، قابل‌دفاع است. قانون پولی و بانکی کشور، مصوب ۱۳۵۱ با اصلاحات بعدی، و قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب ۱۳۶۲، هرچند برخی مواد اجرایی آن‌ها در طول زمان منسوخ یا اصلاح شده‌اند، اصول بنیادینی را ترسیم می‌کنند که با نظریه پیشنهادی هماهنگ‌اند. ازجمله، هدف «حفظ ارزش پول»، که در ماده ۱۰ قانون پولی و بانکی و نیز بند ۴ ماده ۱ قانون عملیات بانکی بدون ربا تصریح شده است، نشان می‌دهد که قانون‌گذار صرفاً به ارزش اسمی پول توجه ندارد، بلکه به قدرت خرید آن نیز عنایت دارد.

همچنین، وجوب «لازم‌القبول‌بودن اسکناس در تسویه دیون»، که از ماهیت حاکمیتی پول ناشی می‌شود، همان قوه ابرائی‌بودن آن را اثبات می‌کند. ازسوی‌دیگر، قانون عملیات بانکی بدون ربا، با تأکید بر قرض‌الحسنه و منع هرگونه سود اضافی، نشان می‌دهد که پول در نظام بانکی ایران، ابزار مبادله و معیار سنجش است، نه کالای تجاری؛ اما درعین‌حال، این قانون بانک مرکزی را موظف به نظارت بر ارزش پول کرده است.

در رویه قضایی معاصر ایران، در ساخت حقوقی خسارت تأخیر تأدیه، موضوع ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹، و در پاره‌ای از آرا، مانند برخی احکام دیوان عدالت اداری و شعبی از دیوان عالی کشور، ازجمله رأی وحدت رویه شماره ۸۵۸ سال ۱۴۰۱، در موارد کاهش قابل‌توجه ارزش پول، اصل جبران خسارت ناشی از تورم، با استناد به قواعدی مانند «لاضرر» و «نفی عسر و حرج»، پذیرفته شده است. بنابراین، نظریه «مال اعتباری ابرائی با وصف قدرت خرید» هم با اهداف قانونی نظام پولی و بانکی ایران، یعنی حفظ ارزش پول، لزوم پذیرش اسکناس در دیون و غیرربوی‌بودن جبران کاهش قابل‌توجه ارزش، همخوانی دارد و هم با رویه قضایی پراکنده موجود در موارد خاص، قابل‌تطبیق است.

در نتیجه، دقیق‌ترین تقریر قابل‌انطباق با مبانی فقهی نظام بانکی و مالی اسلامی، نظریه «مال اعتباری ابرائی با وصف قدرت خرید» است؛ نظریه‌ای که در آن، حقیقت پول عبارت است از اعتبار حقوقیِ واحدهای پولیِ ابراءکننده، ناشی از بنای عقلا، امضای شرع و تعهد حواله‌ای دولت، و قدرت خرید، وصفی اقتصادی و مؤثر در برخی ضمانت‌هاست، نه مقوّم ذات مال.

این صورت‌بندی هم با بنای عقلا و نظام قانونی پول سازگار است، هم اشکال خلط مال و مالیت را برطرف می‌کند، هم از تناقض مثلی و قیمی‌بودن می‌پرهیزد و هم پشتوانه فقهی مستحکمی از ادله امضای عقود و نظریه حواله دارد. بدین‌سان، این نظریه ظرفیت آن را دارد که مبنای استنباط احکام پول در فقه معاملات و نظام بانکی معاصر قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی تطبیقی ماهیت اسکناس و تحلیل آثار فقهی آن، مشخص شد که اسکناس در چهار دوره تاریخی دگرگون شده است: در دوره نخست، به‌عنوان سند مسکوکات طلا و نقره؛ در دوره دوم، به‌عنوان سند دین؛ در دوره سوم، به‌عنوان سند تعهد دولت؛ و در دوره چهارم، یعنی دوره کنونی، به‌عنوان مال عرفی مستقل پذیرفته شده است. ادله اثبات سندبودن اسکناس در دوره چهارم ناتمام است؛ درحالی‌که دو شاهد محکم، یعنی برخورداری از قوه ابراء ذمه به‌صورت مستقل و نبود تعهد بانک مرکزی در قبال اسکناس تلف‌شده، به‌روشنی بر مال‌بودن آن گواهی می‌دهند.

در حوزه بررسی ماهیت پول به‌عنوان مال، نظریه قدرت خرید، یعنی نظریه شهید صدر، اگرچه به تغییرات ارزش توجه دارد، به‌دلیل خلط مال و مالیت، با تناقضِ «هم‌زمان مثلی و قیمی‌بودن» مواجه می‌شود. نظریه ارزش اسمی نیز ماهیت پول را مبهم می‌گذارد و نظریه سندبودن با عرف و قانون امروز سازگار نیست.

در مقابل، نظریه «مال اعتباری ابرائی با وصف قدرت خرید»، که بر دو رکن فقهی مستحکم استوار است ــ نخست، ادله امضای عقود عرفی، مستفاد از آیات «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» و «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» و سیره متشرعه؛ و دوم، تحلیل فقهی اسکناس به‌مثابه حواله دولتی ــ با تفکیک میان «مال»، یعنی واحدهای پولیِ دارای اعتبار ابرائی، و «مالیت»، یعنی قدرت خرید به‌عنوان وصف عارضی، از یک‌سو مثلیت اعتباری پول را در دیون عادی حفظ می‌کند و ازسوی‌دیگر، در صورت کاهش قابل‌توجه ارزش، جبران را از باب ضمان وصف ازدست‌رفته و به حکم قواعد ثانویه، مانند «لاضرر»، «لاتسبیب» و «نفی عسر و حرج»، امکان‌پذیر می‌سازد؛ بی‌آنکه پول را قیمی یا صرفاً سند فرض کند.

این نظریه با اهداف کلان نظام پولی و بانکی ایران، ازجمله حفظ ارزش پول و لازم‌القبول‌بودن اسکناس در تسویه دیون، سازگار است و به‌عنوان دقیق‌ترین تبیین فقهی از ماهیت پول معاصر پذیرفته می‌شود.

کتابنامه

قرآن کریم.

اسکندری پسیان، ع؛ حاجی‌پور، م؛ و علوی هشتجین، س. (۱۴۰۲). ماهیت پول و کارکردهای حقوقی آن در نظام قضائی و بانکی ایران. *دیدگاه‌های حقوق قضایی*. ۲۸(۱۰۴)، ۱-۲۲. https://doi.org/10.22034/jlvi.2024.2002890.1006

الهام، ص؛ شریعتی‌نژاد، م؛ و فخره، م. (۱۴۰۳). تحلیل فقهی ماهیت خلق‌پول در بانکداری اسلامی؛ مطالعه موردی: مضاربه بر دین در نظام بانکی. *تحقیقات مالی اسلامی*، ۱۳(۳)، ۴۷۹-۵۱۲. https://doi.org/10.30497/ifr.2024.246014.1882

اصفهانی، س. (۱۳۹۳ق). *وسیلة النجاه* (ج. ۲). مطبعه المهر.

اصفهانی، س. (۱۴۲۲ق). *وسیلة النجاه*. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).

انصاری، م. (۱۴۱۰ق). *المکاسب*. دارالکتاب.

انصاری، م. (۱۴۱۵ق). *المکاسب*. کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.

انصاری، م. (بی‌تا). *المکاسب* (با تعلیقات س. م. کلانتر). داراحیاء التراث العربی.

بحرانی، محمدسند (۱۴۲۸ق). *فقه المصارف و النقود*. مکتبة فدک.

برانسون، و. (۱۳۷۶). *تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان* (ع. شاکری، مترجم). نی.

بلاذری، ا. (۱۴۰۹ق). *النقود العربیة و الاسلامیة*. مکتبة المرعشی النجفی.

بهشتی، س. (۱۳۸۶). *بانکداری ربا و قوانین مالی اسلام*. بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید دکتر بهشتی؛ بقعه.

بهمن‌پور خالصی، م؛ و شریف‌زاده، م. (۱۴۰۱). تحلیل مواجهه متفکران مدرسی اولیه با مسأله «ارزش پول»؛ رهیافت‌هایی برای اقتصاد اسلامی. *تحقیقات مالی اسلامی*, ۱۲(۱)، ۱-۲۸. https://doi.org/10.30497/ifr.2022.241688.1665

تبریزی، ج. (۱۴۲۶ق). *منهاج الصالحین*. مجمع الامام المهدی.

تبریزی، ج. (۱۴۲۷ق). *صراط النجاة* (ج. ۵). دارالصدیقه الشهیده.

تبریزی، ج. (بی‌تا). *استفتائات*. بینا.

توسلی، م. (۱۳۸۴). بررسی و نقد نظریات برخی از اندیشه وران اسلامی درباره ماهیت پول. *اقتصاد اسلامی*. ۵(۱۹)، ۱۲۳-۱۵۹.

جزایری، س. (۱۴۱۶ق). *هدی الطالب فی شرح المکاسب* (ج. ۶). دارالکتاب.

چپرا، م. (۱۹۹۰م). *نحو نظام نقدی عادل*. دارالبشیر للنشر و التوزیع.

حر عاملی، م. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه* (ج. ۱۸). آلالبیه.

حسینی سیستانی، س. (۱۳۹۳). *توضیح المسائل*. بینا.

حلی، ح. (۱۴۱۴ق). *تذکره الفقهاء*. (چاپ اول، ج. ۱۰). آلالبیه.

حلی، ج. (۱۴۰۸ق). *شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام* (چاپ دوم، ج. ۲). اسماعیلیان.

حلی، ح. (۱۴۱۵ق). *بحوث فقهیه* (چاپ چهارم). المنار.

خویی، س. (۱۳۷۰). *توضیح المسائل* (چاپ هفتم). ایران.

خویی، س. (۱۴۱۳ق - الف). *مصباح الفقاهه* (المکاسب). بینا.

خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۱۳ق - ب). *منهاج الصالحین* (چاپ بیست‌وهشتم، ج. ۲-۳). مدینه العلم.

خویی، س. (۱۴۱۷ق). *مصباح الفقاهه* (به کوشش محمدعلی توحیدی). انصاریان.

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه. (۱۳۷۴). *پول در اقتصاد اسلامی*. مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت).

راغب اصفهانی، ا. (بی تا). *مفردات الفاظ القرآن الکریم*. مکتبه الرضویه.

رحیمی، م؛ حسینی، س؛ و حسن‌زاده سروستانی، ح. (۱۳۹۹). تحلیلی از رویکردهای وجودی به «پول» با تکیه‌بر نظریات علامه طباطبایی (ره) و زیمل. *تحقیقات مالی اسلامی*، ۹(۲)، ۳۹۹-۴۲۶. https://doi.org/10.30497/ifr.2019.75562

رهبر، م؛ و خطیبی، م. (۱۳۹۶). ماهیت پول از منظر فقه اسلامی. *فقه مقارن*. ۵(۹)، ۵-۳۹.

سلیمانی‌پور، م؛ سلطانی‌نژاد، ح؛ و پورمطهر، م. (۱۳۹۶). بررسی فقهی پول مجازی. *تحقیقات مالی اسلامی*، ۶(۲)، ۱۶۷-۱۹۲. doi.org/10.30497/ifr.2017.2002

شبیری زنجانی، س. (۱۳۹۶). استفتائات (ج. ۲). دفتر حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی.

شفیعی‌نژاد، ع. (۱۴۰۰). بررسی احکام پول و دلالت‌های آن بر طراحی نظام پولی. *جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی*، ۱۸(۳۵)، ۶۷-۸۷. https://doi.org/10.30471/iee.2021.7030.1994

صافی گلپایگانی، ل. (۱۳۷۲). نظرخواهی از فقها پیرامون مسائل حقوقی و فقهی ناشی از کاهش ارزش پول. *رهنمون*، (۶).

صدر، س. (۱۳۵۷). *اقتصادنا*. فرع خراسان.

صدر، س. (۱۴۰۱ق). *البنک اللاربوی* (چاپ هفتم). دارالتعارف للمطبوعات.

صدر، س. (۱۴۲۹ق). *الاسلام یقود الحیاة* (چاپ چهارم). دارالصدر.

طباطبایی حکیم، س. (۱۴۱۰ق). *منهاج الصالحین* (ج. ۲). دارالتعارف للمطبوعات.

طباطبایی، س. (۱۳۹۰ق). *المیزان فی تفسیر القرآن* (ج. ۲). الاعلمی للمطبوعات.

طوسی، م. (۱۴۰۶ق). *الاقتصاد الهادی إلی طریق الرشاد*. مکتبهٔ جامع چهلستون.

عیوضلو، ح؛ رضایی صدرآبادی، م؛ و نوری، ج. (۱۴۰۰). تحلیل فقهی- اقتصادی مبانی، اصول و چارچوب کلان نظام پولی اقتصاد اسلامی. *تحقیقات مالی اسلامی*، ۱۰(۲)، ۴۴۵-۴۹۴. https://doi.org/10.30497/ifr.2021.240337.1595

غزالی، ا. (۱۴۰۶ق). *احیاء علوم الدین* (ج. ۴). دارالمعرفة.

فرجی، ی. (۱۳۷۷). *پول، ارز، بانکداری*. شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

قرضاوی، ی. (۱۳۷۱). *فقه الزکاه*. فرهنگ اسلامی.

آصفی، م. (۱۳۷۵). احکام فقهی پول: مصاحبه با استاد حاج شیخ محمدمهدی آصفی. *فقه اهل بیت*، (۷)۲، ۱-۳۲.

مرعشی، س. (۱۳۷۵). احکام فقهی پول: مصاحبه با استاد سیدمحمدحسن مرعشی. *فقه اهل بیت*، ۲(۷)، ۳۵-۳۲.

مطهری، م. (۱۳۷۲). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری* (چاپ هشتم، ج. ۲۰). صدرا.

مطهری، م. (۱۳۶۴). *ربا، بانک، بیمه*. صدرا.

معرفت، س. (۱۳۷۵). احکام فقهی پول: مصاحبه با استاد حاج شیخ محمدهادی معرفت. *فقه اهل بیت*، ۲(۷)، ۱۸-۱۴.

مکارم شیرازی، ن. (۱۳۸۰). *القواعد الفقهیه*. مدرسه الامام علی بن ابیطالب(ع).

موسوی بجنوردی، س. (۱۳۷۲). نظرخواهی از فقها پیرامون مسائل فقهی و حقوقی ناشی از کاهش ارزش پول. *رهنمون* (۶).

موسوی بجنوردی، س. (۱۳۷۷). *القواعد الفقهیه*. الهادی.

موسوی خمینی، س. (۱۳۶۸). *المکاسب المحرمه*. اسماعیلیان.

موسوی خمینی، س. (۱۴۲۱ق - الف). *تحریرالوسیله*. دارالعلم.

موسوی خمینی، س (۱۴۲۱ق - ب). *البیع*. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).

موسوی خمینی، س. (۱۴۲۲ق). *استفتائات* (ج. ۲). دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

موسویان، س؛ فریدی وثوق، ب؛ و فرهادیان، ع. (۱۳۹۰). اوراق بهادار (صکوک) بانکی؛ تبدیل تسهیلات بانکی به اوراق بهادار در بانکداری بدون ربا. تحقیقات مالی اسلامی، ۱(۱)، ۱۵۰-۱۱۷. https://doi.org/10.30497/ifr.2011.1518

نجفی، م. (۱۴۰۴ق). *جواهر الکلام* (چاپ هفتم، ج. ۲۲). دار احیاء التراث العربی.

هاشمی شاهرودی، س. (۱۳۷۴). احکام فقهی کاهش ارزش پول. *فقه اهل بیت (ع)*، (۲).

هاشمی شاهرودی، س. (۱۴۲۳ق). *قراءت فقهیه معاصره* (ج. ۲). مؤسسه دایرۀ المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).

یوسفی، ا. (۱۳۷۷). *ماهیت پول*. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Reference

al-Qurʾān al-Karīm.

Anṣārī, M. (1410 AH/1989). *al-Makāsib. Iran*, Dār al-Kitāb [in Arabic].

Anṣārī, M. (1415 AH/1995*).* *al-Makāsib*. al-Muʾtamar al-ʿĀlamī li-Iḥyāʾ Āthār al-Sheikh al-Aʿẓam al-Anṣārī [in Arabic].

Anṣārī, M. (n.d.). *al-Makāsib* (with annotations by S. M. Kalāntar). Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī [in Arabic].

Aṣifī, M. M. (1375 SH/1996). Aḥkām-e feqhī-ye pūl: Moṣāḥebeh bā Ostād Ḥāj Sheikh Moḥammad Mahdī Āṣifī [Jurisprudential rulings on money: Interview with Master Haj Sheikh Mohammad Mahdi Asefi]. *Feqh-e Ahl-e Bayt*, 2(7), 1–32 [in Persian].

Bahmanpūr Khāleṣī, M., & Sharīf-Zādeh, M. (1401 SH/2022). Taḥlīl-e movājeheh-ye motafakkerān-e modarresī-ye avvalīyeh bā masʾaleh-ye «arzesh-e pūl»; Rahyāfthāyī barāye eqteṣād-e eslāmī [Analyzing the confrontation of early scholastic thinkers with the issue of "the value of money"; Approaches for Islamic economics]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches]*, 12(1), 1–28. https://doi.org/10.30497/ifr.2022.241688.1665 [in Persian].

Baḥrānī, M. S. (1428 AH/2007). *Fiqh al-Maṣārif wa al-Nuqūd*. Maktabat Fadak [in Arabic].

Balādhurī, A. (1409 AH/1988). *al-Nuqūd al-ʿArabiyya wa al-Islāmiyya*. Maktabat al-Marʿashī al-Najafī [in Arabic].

Beheshtī, S. M. Ḥ. (1386 SH/2007). B*ānkdārī, rebā va qavānīn-e mālī-ye Eslām [Banking, usury and financial laws of Islam]*. Bonyād-e Nashr-e Āthār va Andīshehhā-ye Shahīd Doctor Beheshtī; Boqʿeh [in Persian].

Branson, W. H. (1376 SH/1997). *Teʾorī va sīāsathā-ye eqteṣād-e kalān [Macroeconomic theory and policy]* (A. Shakeri, Trans.). Nashr-e Ney [in Persian].

Chapra, M. U. (1990). *Naḥwa Niẓām Naqdī ʿĀdil*. Jordan, Amman: Dār al-Bashīr li-l-Nashr wa al-Tawzīʿ [in Arabic].

Daftār-e Hamkārī-ye Ḥowzeh va Dāneshgāh. (1374 SH/1995). *Pūl dar eqteṣād-e eslāmī [Money in Islamic economics]*. SAMT [in Persian].

Elhām, Ṣ., Sharīʿatī-Nežād, M., & Fakhreh, M. (1403 SH/2024). Taḥlīl-e feqhī-ye māhīyyat-e khalq-e pūl dar bānkdārī-ye eslāmī; Moṭālaʿeh-ye mowredī: Możārabeh bar dayn dar neẓām-e bānkī [Jurisprudential analysis of the nature of money creation in Islamic banking; Case study: Debt Mudharaba in the banking system]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches]*, 13(3), 479–512. https://doi.org/10.30497/ifr.2024.246014.1882 [in Persian].

Eskandarī Pasyān, ʿA., Ḥājīpūr, M., & ʿAlavī Hashtjīn, S. (1402 SH/2023). Māhīyyat-e pūl va kārkardhā-ye ḥoqūqī-ye ān dar neẓām-e qażāʾī va bānkī-ye Īrān [The nature of money and its legal functions in Iran's judicial and banking system]. *Dīdgāhhā-ye Ḥoqūq-e Qażāʾī [Judicial Law Views]*, 28(104), 1–22. https://doi.org/10.22034/jlvi.2024.2002890.1006 [in Persian].

Farajī, Y. (1377 SH/1998). *Pūl, arz, bānkdārī [Money, foreign exchange, banking]*. Sherkat-e Chāp va Nashr-e Bāzargānī [in Persian].

Ghazālī, A. (1406 AH/1986). *Iḥyāʾ ʿUlūm al-Dīn* (Vol. 4). Dār al-Maʿrifa [in Arabic].

Hāshemī Shāhrūdī, S. M. (1374 SH/1995). Aḥkām-e feqhī-ye kāhesh-e arzesh-e pūl [Jurisprudential rulings on currency depreciation]. *Feqh-e Ahl-e Bayt*, 1(2), 4–71 [in Persian].

Hāshemī Shāhrūdī, S. M. (1423 AH/2002). *Qirāʾāt Fiqhiyya Muʿāṣira* (Vol. 2). Muʾassasat Dāʾirat al-Maʿārif al-Fiqh al-Islāmī ʿalā Madhhab Ahl al-Bayt (AS) [in Arabic].

Ḥillī, Ḥ. (1414 AH/1993). *Tadhkirat al-Fuqahāʾ* (1st ed., Vol. 10). Muʾassasat Āl al-Bayt. li-Iḥyāʾ al-Turāth [in Arabic].

Ḥillī, Ḥ. (1415 AH/1994). *Buḥūth Fiqhiyya* (4th ed.). al-Manār [in Arabic].

Ḥillī, J. (1408 AH/1988). *Sharāʾiʿ al-Islām fī Masāʾil al-Ḥalāl wa al-Ḥarām* (2nd ed., Vol. 2). Ismāʿīlīyān [in Arabic].

Ḥoseynī Sīstānī, S. ʿA. (1393 SH/2014). *Towżīḥ al-Masāʾil [Treatise of clarifications on legal rulings]*. n.p. [in Persian].

Ḥurr al-ʿĀmilī, M. (1409 AH/1988). *Wasāʾil al-Shīʿa* (Vol. 18). Muʾassasat Āl al-Bayt li-Iḥyāʾ al-Turāth [in Arabic].

Iṣfahānī, S. A. (1393 AH/1973). *Wasīlat al-Najāh* (Vol. 2). Maṭbaʿat al-Mihr [in Arabic].

Iṣfahānī, S. A. (1422 AH/2001). *Wasīlat al-Najāh*. Muʾassasat Tanẓīm wa Nashr Āthār al-Imām al-Khomeynī [in Arabic].

Jazāʾirī, S. M. J. (1416 AH/1995). *Hudā al-Ṭālib fī Sharḥ al-Makāsib* (Vol. 6). Dār al-Kitāb [in Arabic].

Khūʾī, S. A. (1370 SH/1991). *Towżīḥ al-Masāʾil [Treatise of clarifications on legal rulings]* (7th ed.). Iran [in Persian].

Khūʾī, S. A. (1413 AH/1992a). *Miṣbāḥ al-Fiqāha* (al-Makāsib). n.p. [in Arabic].

Khūʾī, S. A. (1413 AH/1992b). *Minhāj al-Ṣāliḥīn* (28th ed., Vols. 2–3). Iran, Qom: Madīnat al-ʿIlm [in Arabic].

Khūʾī, S. A. (1417 AH/1996). *Miṣbāḥ al-Fiqāha* (M. A. Towḥīdī, Ed.). Iran, Qom: Anṣārīyān [in Arabic].

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2018). International economics: Theory and policy. Pearson.

Maʿrefat, S. M. H. (1375 SH/1996). Aḥkām-e feqhī-ye pūl: Moṣāḥebeh bā Ostād Ḥāj Sheikh Moḥammad Hādī Maʿrefat [Jurisprudential rulings on money: Interview with Master Haj Sheikh Mohammad Hadi Marefat]. *Feqh-e Ahl-e Bayt*, 2(7), 14–18 [in Persian].

Marʿashī, S. M. Ḥ. (1375 SH/1996). Aḥkām-e feqhī-ye pūl: Moṣāḥebeh bā Ostād Seyyed Moḥammad Ḥasan Marʿashī [Jurisprudential rulings on money: Interview with Master Seyyed Mohammad Hassan Mar'ashi]. *Feqh-e Ahl-e Bayt*, 2(7), 32–35 [in Persian].

Makārem Shīrāzī, N. (1380 SH/2001). *al-Qawāʿid al-Fiqhiyya [Jurisprudential maxims]*. Madresat al-Imām ʿAlī ibn Abī Ṭālib [in Persian].

Mishkin, F. S. (2019). The economics of money, banking, and financial markets. Pearson.

Moṭahharī, M. (1364 SH/1985). R*ebā, bānk, bīmeh [Usury, banking, insurance]*. Ṣadrā [in Persian].

Moṭahharī, M. (1372 SH/1993). *Majmūʿeh-ye āthār-e Ostād Shahīd Moṭahharī [Collected works of Martyr Master Motahhari]* (8th ed., Vol. 20). Ṣadrā [in Persian].

Mūsavī Bojnūrdī, S. M. (1372 SH/1993). Naẓarkhāhī az foqahā pīrāmūn-e masāʾil-e feqhī va ḥoqūqī-ye nāshī az kāhesh-e arzesh-e pūl [Inquiry of jurists regarding the jurisprudential and legal issues arising from currency depreciation]. *Rahnamūn*, (6) [in Persian].

Mūsavī Bojnūrdī, S. M. (1377 SH/1998). *al-Qawāʿid al-Fiqhiyya [Jurisprudential maxims]*. al-Hādī [in Persian].

Mūsavī Khomeynī, S. R. (1368 SH/1989). *al-Makāsib al-Muḥarrama [Prohibited gains]*. Ismāʿīlīyān [in Persian].

Mūsavī Khomeynī, S. R. (1422 SH/2001). *Istaftāʾāt [Inquiries and rulings]* (Vol. 2). Daftar-e Enteshārāt-e Eslāmī [in Persian].

Mūsavī Khomeynī, S. R. (1421 AH/2000a). *Taḥrīr al-Wasīla*. Dār al-ʿIlm [in Arabic].

Mūsavī Khomeynī, S. R. (1421 AH/2000b). *Kitāb al-Bayʿ*. Muʾassasat Tanẓīm wa Nashr Āthār al-Imām al-Khomeynī [in Arabic].

Mūsavīyān, S. ʿA., Farīdī Vothūq, B., & Farhādīyān, ʿA. (1390 SH/2011). Owrāq-e bahādār (ṣokūk)-e bānkī; tabdīl-e tashīlāt-e bānkī beh owrāq-e bahādār dar bānkdārī-ye bedūn-e rebā [Bank securities (sukuk); conversion of bank credit facilities into securities in usury-free banking]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches]*, 1(1), 117–150. https://doi.org/10.30497/ifr.2011.1518 [in Persian].

Najafī, M. Ḥ. (1404 AH/1983). *Jawāhir al-Kalām* (7th ed., Vol. 22). Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī [in Arabic].

Qarażāwī, Y. (1371 SH/1992). *Fiqh al-Zakāh [The jurisprudence of Zakat]*. Farhang-e Eslāmī [in Persian].

Rāghib Iṣfahānī, Ḥ. (n.d.). *Mufradāt Alfāẓ al-Qurʾān al-Karīm*. al-Maktaba al-Raḍawiyya [in Arabic].

Rahbar, M., & Khaṭībī, M. (1396 SH/2017). Māhīyyat-e pūl az manẓar-e feqh-e eslāmī [The nature of money from the perspective of Islamic jurisprudence]. *Feqh-e Moqāran [Comparative Jurisprudence]*, 5(9), 5–39 [in Persian].

Raḥīmī, M., Ḥoseynī, S. Ḥ., & Ḥasanzādeh Sarvestānī, Ḥ. (1399 SH/2020). Taḥlīlī az rūykaradhā-ye vojūdī beh «pūl» bā tekyeh bar naẓarīyāt-e ʿAllāmeh bānkdārī-ye bedūn-e rebā [Bank securities (sukuk); conversion of bank credit facilities into securities in usury-free banking]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches]*, 1(1), 117–150. https://doi.org/10.30497/ifr.2011.1518 [in Persian].

Rahbar, M., & Khaṭībī, M. (1396 SH/2017). Māhīyyat-e pūl az manẓar-e feqh-e eslāmī [The nature of money from the perspective of Islamic jurisprudence]. *Feqh-e Moqāran [Comparative Jurisprudence]*, 5(9), 5–39 [in Persian].

Raḥīmī, M., Ḥoseynī, S. Ḥ., & Ḥasanzādeh Sarvestānī, Ḥ. (1399 SH/2020). Taḥlīlī az rūykaradhā-ye vojūdī beh «pūl» bā tekyeh bar naẓarīyāt-e ʿAllāmeh Ṭabāṭabāʾī (RA) va Simmel [An analysis of existential approaches to "money" based on the theories of Allameh Tabataba'i (RA) and Simmel]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches],* 9(2), 399–426. https://doi.org/10.30497/ifr.2019.75562 [in Persian].

Ṣadr, S. M. B. (1357 SH/1978). *Iqtiṣādunā* [Inquiries and rulings] (Vol. 2). Daftar-e Ayatollah Shobeiri Zanjani [in Persian].

Ṣadr, S. M. B. (1401 AH/1981). *al-Bank al-Lāribawī fī al-Islām* (7th ed.). Dār al-Taʿāruf li-l-Maṭbūʿāt [in Arabic].

Ṣadr, S. M. B. (1429 AH/2008). *al-Islām Yaqūd al-Ḥayāh* (4th ed.). Dār al-Ṣadr [in Arabic].

Soleymānīpūr, M., Solṭānī-Nežād, Ḥ., & Pūrmoṭahhar, M. (1396 SH/2017). Barresī-ye feqhī-ye pūl-e majāzī [Jurisprudential study of virtual currency]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches],* 6(2), 167–192. https://doi.org/10.30497/ifr.2017.2002 [in Persian].

Ṭabāṭabāʾī Ḥakīm, S. M. (1410 AH/1990). *Minhāj al-Ṣāliḥīn* (Vol. 2). Dār al-Taʿāruf li-l-Maṭbūʿāt [in Arabic].

Ṭabāṭabāʾī, S. M. Ḥ. (1390 AH/1970). *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurʾān* (Vol. 2). Muʾassasat al-Aʿlamī li-l-Maṭbūʿāt [in Arabic].

Tabrīzī, J. (1426 AH/2005). *Minhāj al-Ṣāliḥīn*. Majmaʿ al-Imām al-Mahdī [in Arabic].

Tabrīzī, J. (1427 AH/2006). *Ṣirāṭ al-Najāh* (Vol. 5). Dār al-Ṣiddīqa al-Shahīda [in Arabic].

Tabrīzī, J. (n.d.). *Istiftāʾāt*. n.p. [in Arabic].

Tavassolī, M. (1384 SH/2005). Barresī va naqd-e naẓarīyāt-e barkhī az andīshehvarān-e eslāmī darbāreh-ye māhīyyat-e pūl [Review and critique of views of some Islamic thinkers on the nature of money]. *Eqteṣād-e Eslāmī [Islamic Economics],* 5(19), 123–159 [in Persian].

Ṭūsī, M. (1406 AH/1986). *al-Iqtiṣād al-Hādī ilā Ṭarīq al-Rashād*. Maktabat Jāmiʿ Chehelsotūn [in Arabic].

Yūsefī, A. (1377 SH/1998). *Māhīyyat-e pūl [The nature of money].* Pazhūheshgāh-e Farhang va Andīsheh-ye Eslāmī [in Persian].

ʿĪvazlū, Ḥ., Reżāʾī Ṣadrābādī, M., & Nūrī, J. (1400 SH/2021). Taḥlīl-e feqhī-eqteṣādī-ye mabānī, oṣūl va chāhārchūb-e kalān-e neẓām-e pūlī-ye eqteṣād-e eslāmī [A jurisprudential-economic analysis of the

foundations, principles and macro-framework of the monetary system in Islamic economics]. *Taḥqīqāt-e Mālī-ye Eslāmī [Islamic Financial Researches]*, 10(2), 445–494. https://doi.org/10.30497/ifr.2021.240337.1595 [in Persian].

ملاحظات اخلاقی و قانونی

- **رعایت موازین اخلاقی**
  - تمامی اصول اخلاق در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.
- **تعارض منافع**
  - بنابر اظهار نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافعی در خصوص فرایند تحقیق، نگارش یا انتشار این مقاله وجود ندارد.
  - بنابر اظهار نویسندگان این مقاله مستخرج از پایان‌نامه، رساله و طرح پژوهشی نیست.

Ethical and Legal Considerations

- **Ethical Compliance**
  - All ethical principles of research have been observed in this study.
- **Conflict of Interest**
  - The authors declare that there is no conflict of interest regarding the research, writing, or publication of this article.
  - The authors declare that this article is an independent study and is not derived from any thesis, dissertation, or research project.